

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Türkkaya ATAÖV

Türklerle Rusların komşulukları ve iki ulusun oldukça eskiye uzanan, coğrafî anlamdaki yakın ilişkileri (Rusya'da ve) Sovyetler Birliği'nde Türkiye'ye karşı bir ilgi uyandırmış, çeşitli bilimsel kuruluşlar dış dünyada sözü edilen araştırmalar yapmışlardır. Orta Asya'da Türk kökenli kavimlerin bulunuşundan başka, Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlardan geçerek Avrupa ortalarına kadar yayılması Türkçe konuşan bu insanların dil, tarih, ekonomik yapı ve coğrafyasına karşı Rusya'da epeyi gerilere giden inceleme isteği yaratmıştır. Bu araştırma, Sovyetler Birliği'nin başkenti Moskova'da, Lenin Kütüphanesi başta olmak üzere, bellibaşlı kütüphanelerde bu konudaki yayınların en önemlilerine dikkati çekme amacını gütmektedir. Böyle bir bibliyografik incelemede T. P. Çerman¹, A. K. Sverçevskaya², A. N. Kononov³ ve B. Dantsig'in⁴ çalışmaları, kuşkusuz, önemli rehberler olabilecek niteliktedir. Ancak, yalnız 1917-1958 yılları arasındaki 3262 kitap, broşür ya da makalenin tümünü bir bibliyografik değerlendirme yazısına sıkıştırmak mümkün değildir. Bu konuda bugüne kadar Sovyetler Birliği'nde yayınlanan incelemelerin yalnız başlıklarını zikretmek birkaç yüz sayfalık bir kitap hacmindedir. Ne var ki, Türkiye'de de sadece yüzeysel bir intiba olarak çok sözü edilen Sovyet Türkoloji çalışmalarını, en önemli yayınlara dikkati çekmekle sınırlı da olsa, özetlemek gereği vardır. Bu konuda önce dilden başlayarak, Türk tarihi, ekonomisi ve coğrafyasına ilişkin araştırmaların bir değerlendirmesini yapmağa çalışacağım. Bütün «bölge çalışmaları» dil incelemeleriyle

-
- (1) T. P. Çerman, **Bibliyografya Turtsii : 1713-1917**, Moskova, 1961, 267 Str.
 - (2) Antonina Sverçevskaya ve T. P. Çerman, **Bibliyografiya Turtsii : 1917-1958**, Moskova, Izdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1959, 190 str.
 - (3) A. H. Kononov, **Tyurkskaya Filologiya f SSSR : 1917-1967**, Moskova, 1968.
 - (4) B. Dantsig, **İstoriya, Ekonomika i Geografiye Turtsii**, Moskova, 1967.

başlamak zorunda olduğundan ve hem A.B.D.'nde, hem Sovyetler Birliği'nde bu yöntem uygulanmakta bulunduğundan, dil konusuna gereği gibi yer vermek istedim.

I. TÜRK FİLOLOJİSİ

Türkler ile Ruslar ve öteki Doğu Slav kavimlerinin (Ukraynalılar ve Byeloruslar) gerilere varan temasları bugün Sovyetler Birliği'nde yaşayan bazı halkların dillerinde birtakım izler bırakmıştır. Bazı günlük kelimeler, yer adları, ekonomik yaşantıyla ilgili deyimler, giderek kavimlerarası evlilikten doğan soyadlar⁵ Türk kökenlidir. Türklerin Ruslarla birkaç noktada sınır komşusu olması bu kuzey devletinde Türk dillerini öğrenme gereksinmesi yarattı. Bu yoldaki ilk bilimsel çalışmaların daha Büyük Petro zamanında başladığını anlaşılmaktadır⁶. Rus ve Sovyet kaynakları ilk Türk dili çalışmalarına Büyük Petro zamanında başladığını ve Türk dilinde kitap basan bir matbaanın da bir süre sonra kurulduğunu belirtmektedir⁷.

On-Sekizinci Yüzyılda temeli atılan bu çalışmaların On-Dokuzuncu Yüzyıldaki ilk ürünleri V. V. Radlov, A. K. Kazembek, P. S. Savelyev, V. V. Grigoryev, O. N. Böhtlingsk, V. V. Veliaminov-Zernov, P. Desmuisons, N. I. Ilminski, I. N. Berezin, L. Z. Budagov, P. M. Melioranski, V. D. Smirnov ve V. V. Barthold oldu. Bu kuşak Yirminci Yüzyılın başındaki V. V. Radlov (1837-1918), V. V. Barthold (1869-1930), P. M. Melioranski (1868-1906), V. D. Smirnov (1846-1922), E. K. Pekarski (1858-1934), A. E. Krimski (1871-1941), A. N. Samoiloviç (1880-1938), S. E. Malov (1880-1957), N. F. Katanov (1862-

(5) Aksakov, Bulgakov, Arakçayev gibi.

(6) H. I. Veselovski, **Svedeniya ob Ofitsalnom Prepodavanii Vostoçnih Yazıkov f Rossii**, SPB., 1879; S.K. Bulıç, **Oçerk İstorii Yazıkozneniya f Rossii**, SPB., 1804, str. 190-203; V.V. Bartold, **İstoriya İzüçeniya Vostoka f Evropi i Rossii**, Leningrad, 1925, str. 203 ve devamı; İ. Yu. Kraçkovskiy, **Oçerki po İstorii Russkoy Arabistiki**, Moskova ve Leningrad, 1950, str. 40 ve d.; **İstoriya Akademii Nauk SSSR**, Tom Ftoroy : 1803-1917, Moskova ve Leningrad, 1964, str. 218-227, 621-634; H.K. Dimitriyev, «Trudı Ruskih Uçenih f Oblasti Türkologii,» **Uçeniye Zapiski MGU**, vıp. 107, T. III, kh. p. Moskova, 1946, str. 63-70; A.P. Kovalevskiy, «İzüçenyiye Vostoka f Hatkovskom Universiteteye i f Harkovskovye f XUŞ-XX Vekah,» **Antologiya Literatur Vostoka**, Harkov, 1961, str. 9-121; Jan Reyhmann, «Quelques pages d'histoire de l'orientaliste et des relations culturelles entre l'Ukraine et l'Orient,» **Przeglad Orientalistyozny**, 1964, No. 1 (49), str. 53-60.

(7) Kononov, **op. cit.**, s. 1.

1922), N. I. Aşmarin (1870-1933), V. A. Bogoroditski (1857-1941), V. A. Gordlevski (1876-1957) ve ötekiler arasında bir köprü görevini yaptı. Çarlık Rusyası zamanında başlayan filozoji çalışmaları tekniği 1917'den sonraki döneme de aktarılarak sürdürüldü.

Şu nokta da önemle belirtilmelidir ki, S.S.C.B.'de Slâv dillerinden sonra ikinci sırayı işgâl eden diller grubu Türk dilleridir. Yirmi-üç Türk dili (ya da diyalekti) beş «Sovyet cumhuriyeti»nde (Azerbeycan), Kazakh, Kırgız, Tünkmen ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri), altı «özerk cumhuriyet»te (Başkirt, Karakalpak, Tatar, Tuva, Çuvaş ve Yakut Özerk Cumhuriyetleri) ve iki «özerk bölge»de (Gorno-Altay ve Khakass Özerk Bölgeleri) konuşulmakta, ayrıca aşağıdaki bölgelerin şu halklarında da kullanılmaktadır: Dağistan Ö.S.S.C.'nde Kumiki ve Nogaylar, Kabardianian-Balkar Ö.S.S.C.'nde ve Karaçayevo-Çerkez Ö.B.'nde Balkarlar, Karaçayevtsiler ve Nogaylar, Stavropol bölgesinde Nogaylar ve Trukhmenler, Moldavya S.S.C.'nde Gagavuzlar, Nakhiçevan Ö.S.S.C.'nde Azerîler, Litvanya S.S.C. ve Ukranya S.S.C.'nde Karaimler, Donets bölgesinde Urumlar, ve Kırım'da Krimçakiler⁸.

«Büyük Ekim Sosyalist Devrimi»nin Leninist milliyetler politikasını uygulamaya başlamasıyla yeni hedeflere uygun araştırma ve eğitim merkezleri açıldı. Hemen bir yıl içinde (1918), Taşkent ve Kiev'de birer Şarkiyat Enstitüsü ve Kharkov'da bir Şarkiyat çalışmaları «koleji» açıldıktan başka, Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü yeniden düzenlendi. İki yıl sonra (1920'de, Petrograd'da «Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü» kuruldu; 1928'de Leningrad Doğu Dilleri Enstitüsü adını alan bu kuruluş 1938'de Moskova'da aynı isimdeki kuruluşla birleşti. 1920'de meydana getirilen Moskova Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü ise, daha sonra Doğu Çalışmaları Enstitüsü adını alarak 1954'de Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsünün bir bölümü durumuna geldi. 1921'de Bütün Rusya (daha sonra Bütün-Birlik) Doğu Çalışmaları Bilimsel Derneği kuruldu. Gene aynı yıl, Moskova'da açılan Doğu'nun Emekçi Halkları Üniversitesinin Türkçe okutan bölümü de vardı. Bütün-Ukranya Doğu Çalışmaları Bilimsel Derneği, merkezi Kharkov ve şubeleri Kiev, Odessa, Orta Asya, Kafkaslar ve Uzak Doğu'da olmak üzere, 1926'da kurulmuştu. Doğu ile ilgili araştırma enstitüleri, 1920'lerde, Kafkaslar, Orta Asya, Dağistan, ve Sibiry'a'da da açılmıştı: İnkistan Halk Üniversitesi İç Savaşın en nazik bir döneminde, 21 Nisan 1918'de faaliyete

(8) Bu konuda daha geniş bilgi: «Tyurskiye Yazıki,» Yazıki Narodoy SSSR, Tom Ftoroy, Moskova, 1966.

geçti. Lenin'in, kurulmasıyla ilgili kararı 7 Eylül 1920'de imzaladığı Taşkent Devlet Üniversitesi bugün daha büyümüş durumdadır. 1920'lerde, Azerbeycan Devlet Üniversitesinde de bir doğu çalışmaları bölümü kurulmuştu. Kazan Doğu Pedagoji Enstitüsü bir Tatar Dilleri ve Kültürü bölümü kurmuştu. 1920'lerde çeşitli Türk dili dernekleri de kuruldu: Tatar Çalışmaları Bilimsel Derneği (Kazan, 1923), Azerbeycan Çalışmaları Derneği (Bakû, 1923), Başkırye Çalışmaları Derneği (Ufa, 1924), v.b.⁹ 1926'da Moskova'da kurulan Doğu Halkları Etnik ve Ulusal Kültürleri Bilimsel Araştırma Enstitüsü içinde Türk dillerine de yer verilmişti. 1930'larda gene Moskova'da kurulan Diller ve Edebiyatlar Merkez Enstitüsü Türkçenin de öğrenilip araştırıldığı önemli bir merkez oldu. Bu enstitü 1938'de N. I. Marr Dil ve Düşünce Enstitüsünün Moskova şubesi haline sokuldu; 1950'de de Marr Enstitüsü ve Rus Dili Enstitüsü S.S.C.B. Bilimler Akademisi Diller Enstitüsünü meydana getirdiler.¹⁰ 1930'da Asya Müzesi, Buda Kültürü Enstitüsü ve Türk Çalışmaları «Doğu Çalışmaları Enstitüsü» adı altında birleştirildi. Bu enstitü 1960'dan beri Moskova ve Leningrad'da şubeleri bulunan Asya ve Afrika Halkları Enstitüsü adı altında düzenlenmiş olup Bilimler Akademisine bağlıdır.¹¹

Sovyet Doğusunun kültürel devrimindeki bir önemli aşama o güne kadar alfabesi olmayan bazı Türk kavimlerine dillerine uygun

- (9) Bu konuda bak: A. N. Kononov, «Nekotoriye Voprosi Izuçeniya İstorii Oteçestvennava Vostokovedeniya,» **XXu Mejdunarodniy Kongress Vostokovedov: Dokladi Delegatsii SSSR**, Moskova, 1960, str. 11-15; A. N. Kononov, «Tyurkologiya f Leningrade: 1915-1957, Uçeniye Zapiski İnstituta Vostokovedeniya, T. XXu, Moskova, 1960, str. 278-290; İ. M. Falkoviç, «K İstorii Sovyetskaya Vostokovedeniya Na Ukrainye,» **Narodı Azii i Afriki** (bundan sonra NAA diye anılacak), No. 4, 1966, str. 270-278.
- (10) E. İ. Ubryatoba, «Obşçiye Svedeniya o Tyurskskih Yazıkah,» **Mladopismennıye Yazıki Narodov SSSR**, Moskova-Leningrad, 1959, str. 37-55; N. A. Lisovskaya, «İzuçeniye Mladopismenih i Bepismennih Yazıkov f Moskve i Leningrade: İzuçeniye Tyurskih Yazıkov,» **Razvitiye Mladopismennih Yazıkov Narodov SSSR**, der. Yu. D. Deşeriev, Moskova, 1958, str. 66-74, 87-134; N. A. Baskakov, **Vvedeniye f İzuçeniye Tyurskih Yazıkov**, Moskova, 1962.
- (11) O. E. Livotova, «Osnovnaya Literatura ob Aziatskom Muzee-İnstitute Akademii Nauk SSSR: 1776-1954,» **Oçerki po İstorii Russkava Vostokovedeniya**, sb. 2, Moskova, 1956, str. 469-511; H.S. Nadel, «Spiski Trudov Russkih i Sovyetskih Vostokovedov,» **NAA**, No. 3 (1965), str. 230-233; A. Baziyants, N. Kuznetsova ve L. Kulagina, **Aziatskiy Muzey-İnstitut Vostokovedeniya an SSSR: 1818-1968**, Moskova, İzd. Nauka, 1969; A. P. Baziyants, **Lazarevskiy İnstitut Vostoçnih Yazıkov**, Moskova, İzd. Vostoçnoy Literaturı, 1959.

bir alfabe yapmak, Arap harflerini kullanmış olanlara da daha kolay ve uygun bir alfabe bulmaktı. Bu yeni alfabe çalışmalarıyla ilgili olarak fonoloji, otografi, grafik ve poligrafik sistemlerinin ilk adımları da 1920'lerde atıldı. Şimdiye dek ele alınmamış dillerin kelime ve gramer yapıları, fonetik özellikleri, toplumsal, siyasal ve teknik terminoloji incelendi, ilk, orta ve yüksek eğitim için o dillerde kitaplar hazırlandı. Arap harflerinin terki konusu, aslında, yepyeni bir şey değildi. Yeni bir alfabe gerekliliğini daha On-Dokuzuncu Yüzyılda Azeri bilgini Mirza Fatali Akhundov (1812-1878) önermişti. Bu amaçla 22 Temmuz 1922'de Bakû'da bir komite kuruldu ve 27 Haziran 1924'de Arap harfleri yerine Lâtin harfleri kabul edildi. Bütün Türkçe konuşulan cumhuriyetlerde ve bölgelerde Lâtin harfleri kullanılacaktı.¹² Başka bir önemli olay da 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakû'da toplanan Bütün-Birlik Türk Filologları Kongresiydi.¹³ Sovyetler Birliği'nde Türkçe konuşulan bölgelerde yerli halktan yönetici kadrolar ve bilim adamları yetiştikçe, buradaki bilimsel kuruluşların sayıları da arttı. Azerbeycan, Kazakh, Kırgız, Tacik, Türkmen ve Özbek Cumhuriyetleriyle Tatar, Başkırt ve Yakut Özerk Cumhuriyetlerindeki çalışmaların kapsamı genişledi. Makhaç-Kale ve Nalçık gibi kentlere varıncaya kadar Çuvaş, Tuva, Khakassk, Altay, Şortsı, Kumuk, Nogay ve Karaçayev dil, tarih ve edebiyatı çalışılır duruma geldi. Türk dilleri Sovyet doğu cumhuriyetlerinin önemli merkezlerindeki üniversitelerde, örneğin, Taşkent, Semerkant, Aşkâbâd, Frunze, Alma-Ata, Bakû, Kazan, ve Yakutsk'da (ve tabii, Moskova, Leningrad, Tiflis ve Tartu üniversitelerinde) okutuldu.¹⁴

(12) Lâtin ve Rus harflerinin kullanılması ve bu konunun tarihi hakkında: **Strukturnoye i Priklatnoye Yazıkoznaniye: Bibliyografiçeskiy Ukazatel Literaturı İzdanniy f SSSR s 1918 do 1962 g.**, Moskova, 1965, str. 105-112.

(13) **Perviy Vsesoyuzniy Tyurkologiçeskiy Syezd 26 Fevralya - 6 Marta (1926)**, Stenografiçeskiy Otçet, Baku, 1926, 156 str.; **F Barbe za Noviy Tyurskiy Alfabit** (K I Vsesoyuznomu Tyurkologiçeskomu Syezdu), Sbornik Statey, Pod Obsç. red. M. Pavloviça, Moskova, 1926, 70 str.

(14) «Materialı Pervoy Vsesoyuznoy Konferentsii Vostokovedov f Taşkente: 4-11 İyonya 1957 g.» Taşkent, 1958, str. 56-114; V. V. Struve, «Sovetskoye Vostokovedeniye za Sorok Lyet,» **Uçeniye Zapiski Instituta Vostokovedeniye**, T. XXu, Moskova, 1960, str. 3-29; E. V. Sevortyan, «Sovetskaya Tyurkologiya f Poslediskussioniye Godı,» **Izvestiya an SSSR, Otdeleniye Literaturı i Yazıka**, No. 3 (1956), str. 510-519; N. E. Gadjieva, «Azerbaydjanskoye Yazıkoznaniye zu 40 Lyet,» **Izvestiya an Az SSSR**, Baku, No. 2 (1957), str. 203-217; C. K. Kenesbayev ve Ş. Ş. Sarıbayev, «Kazahskoye Yazıkoznaniye za 40 Lyet,» **Vestnik an Kaz. SSR,** Alma Ata, No. 11 (1957), str. 55-66; H. M. Abdullayev, 40 Lyet

Sovyetler Birliği'ndeki Türk dilleri çalışmaları ilk başlarda yeni bir alfabe yazmaktan ders kitapları yayınlamağa kadar pratik uygulama sorunlarını içine alıyordu. İlgisi daha sonraları, hele son on-beş yılda şu alanları kapsayacak biçimde genişlemiş ve derinleştirilmiştir: modern Türk dillerinin fonetiği ve grameri; leksikografi ve leksikoloji; diyalektografi ve diyalektoloji; Türk ulusal dillerinin biçimlenmesi tarihi; eski Türk anıt ve sicillerinin değerlendirilmesi ve yayınlanması; «Altay» teorisi; Sovyet kütüphanelerindeki Türk belgelerinin anlatımı ve yorumu; Rusya'da ve Sovyetler Birliği'nde Türk filoloji çalışmalarının tarih; Rusya ve Sovyetler Birliği'nde Türk filolojisinin bibliyografyası.

Modern Türk Dillerinin Fonetik ve Grameri: Bu konudaki ilk çalışmalar Kazan'da deneysel bir fonetik lâboratuvarı kuran V. A. Bogoditskiy¹⁵ ile onun yetiştirdiği G. S. Şeref'in isimleriyle bağlantılıdır.¹⁶ Daha sonra, A. M. Şerbak,¹⁷ M. A. Çerkasski¹⁸ ve Türk fonetik sorunlarına matematiksel mantık yöntemlerini uygulayan G. P. Melnikov¹⁹ gelmektedir. Morfoloji alanında kelimelerin morfolojik bünyesi,²⁰ morfolojik tipler sorunları²¹ ve fiil²² gibi konular derinliğine incelenmiştir.²³

Sovjetskoy Nauki f Uzbekistanye, Taşkent, 1958, 215 str.; K. Karakeev, **Razvitiye Nauki f Sovjetskom Kırgızistaniye**, Frunze, 1962, 124 str.; N. A. Başkakov, **K İstorii İzüçeniya Türkmenskava Yazıka**, Aşhabad, 1965, 35 str.; E. İ. Ubryatova, **Oçerk İstorii İzüçeniya Yakutskava Yazıka**, Yakutsk, 1945, 36 str. Bu konudaki bibliyografya çok uzundur. Bu dipnotunda yalnız genel nitelikte bazı önemli yayınlara dikkat çekmekle yetinilmiştir.

- (15) V. A. Bogaditskiy, **Fonetika Russkava Yazıka f Svetye Eksperimentalnih Dannih**, Kazan, 1930, 357 str., ve benzeri.
- (16) G. S. Şeref, «Palyatogrami Evukov Tatarskava Yazıka Spavnitelno s Russkami,» **Vestnik Nauknavo Obsçestva Tatarovedeniya**, Kazan, No. 7 (1927), str. 65-102, v.b.
- (17) A. M. Şerbak, «O Tyurskom Vokalizme,» **Tyurkologičeskiye İssledovaniya**, Moskova ve Leningrad, 1963, str. 24-40, vb.
- (18) M. A. Çerkasskiy, **Tyurkskiy Vokalizm i Singarmonizm**, Moskova, 1965, 142 str. vb.
- (19) G. P. Melnikov, **Matematičeskiye Formuli i Blok-Shemi Elektronih Avtomatov Dlya Opisaniya i Modelirovaniya Vzaimodeistviya Diferentsialnih Priznakov Fonem Pri Snigarmonizme** (Oglasovka Tyurkskih Afiksov), Moskova, 1961, vb.
- (20) **Morfologičeskaya Struktura Slova f Yazıkah Različnih Tipof**, **Sbornik Statey**, Moskova ve Leningrad, 1963; A. İ. İshakov, **Morfologičeskaya Struktura Slova i İmenniye Çasti Reçi f Sovremennom Kazahskom Yazıka**, ADD, Alma-Ata, 1964, 188 str.; S. Usmanov, **Morfologičeskiye Osobennosti Slova f Sovremennom Uzbekskom Yazıke**, ADD, Taşken, 1964, 151 str., vb.

Leksikografi ve Leksikoloji: Bu konudaki çalışmalar 1917'den önceye, Budagov-Verbitski-Radlov-Pekarski-Aşmarin geleneğine uzanmaktadır. Sovyet döneminde de bir dilden ötekine lûgatlardan başka, özel terminolojik, ortografik ve benzeri lûgatlar yayınlanmıştır.²⁴ Bu arada, E. K. Pekarski, L. Z. Budagov ve V. V. Radlov'un «klâsik» sayılan lûgatları da yeni baştan yayınlanmışlardır. Birkaç yılda bir Türk diliyle ilgili lûgat yayınlarına yenileri eklenmektedir.²⁵ 1966'da S.S.C.B. Bilimler Akademisi Diller Enstitüsü Leningrad Bölümü, başta A. M. Şçerbak ve V. M. Nadelayev'in çalışmalarıyla, iki ciltlik *Eski Türk Dilleri: 8-13'üncü Yüzyıllar* başlıklı bir lûgat yayınladı. Bunara etimolojik lûgatları da eklemek gerekir.²⁶

Diyalektografi ve Diyalektoloji: Bölgelere göre farklı Türk diyalektleri çalışmalarını 1860'larda V. V. Radlov başlatmış, N. F. Katanov,²⁷ Z. K. Pekarski²⁸ ve S. E. Malov²⁹ geliştirmişlerdir. Sovyet

- (21) Bu konuda 1961'de Leningrad'da yapılan toplantıdaki tartışmalarla ilgili olarak, bak: **Morfologičeskaya Tipologiya i Problema Klassifikatsii Yazıkov**, Moskova ve Leningrad, 1965, 303 str. Ayrıca: **İssledovaniya Po Sravnitelnoy Grammatike Tyurskih Yazıkov**, Çaşt Ftaraya, **Morfologiya**, Moskova, 1956, 335 str.; **Voprosı Sostavleniya Opisatelnoy Grammatik**, **Shornik Statey**, Moskova, 1961, 280 str.
- (22) Bu konuda Alma-Ata'da 24-27 1956'da yapılan toplantı ve tartışmalarla ilgili olarak: **Voprosı Grammatiki Tyurtskih Yazıkov**, Alma-Ata, 1958, 1958, 252 s., vb.
- (23) Bu konudaki kısa bibliyografyalar için: V. A. İsenkaliyeva, **Tyurskiye Glagoli s Osnovami, Zaimstvovannimi İz Russkava Yazıka**, Alma-Ata, 1966, 246 str., özellikle 237-245, vb.
- (24) Türk dilleriyle ilgili lûgatların bir listesi için: **Slovari: İzdanniye f SSSR, Bibliografiçeskiy Ukazatel: 1918-1962**, Moskova, 1966, s. 129-162.
- (25) En son olaark Sovyet Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü iki ciltlik bir Türkiye-Rusça lûgatı basıma hazırlamaktadır.
- (26) Lûgatlardan başka, Çince, Arapça ve Farsçanın Türk dilleri üstündeki etkilerini inceleyen çok sayıda yayın vardır. Örneğin: V. İ. Novgorodskiy, **Kitaiskiye Elemente f Uygurskom Yazıke**, Moskova, 1951, 95 str.; G.G. Zarinezade, **Azerbaycanskiye Slova f Persidskom Yazıke**, Bakû, 1962, 436 str., vb.
- (27) C. İ. İvanov, **Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922), Oçerk Jizni i Deyatelnosti**, Moskova ve Leningrad, 1962 (bibliyografya için özellikle s. 95-104.)
- (28) E. İ. Ubryatoba, **Opıt Stavmtelnava İzuçeniya Fonetičeskin Osobnostey Yazıka Haceleniya Nyekotoriy Rayonov Yakutskoy ASSR**, Moskova, 1960, str. 3-24.
- (29) Türk diyalektleri hakkında önemli araştırmaları S. E. Malov (1880-1957) yapmıştır. Orta Asya ve Batı Çin'e iki seyahatten sonra (1909-1911; 1913-1915) birçok malzeme toplamış, incelemiş ve yayınlamıştır: **Uygurskiy Yazık: Hamiyskoye Nareçıye: Teksti, Perevodi, Slovar**, Moskova ve Leningrad, 1954, 203 str.; **Lobnorskiy Yazık**, Frunze,

döneminde Özbek diyalektlerini E. D. Polivanov, K. K. Yudakhin A. K. Borovkov, V. V. Reşetov; Azerî diyalektlerini N. I. Aşmarin, M. S. Şiraliyev; Tatar diyalektlerini V. A. Bogoroditski, G. Akhmarov, M. A. Fazlullin, L. Z. Zalyai; Türkmen diyalektlerini A. P. Pot-soluyevski, N. K. Dmitiriyev, P. A. Azimov; Başkırt diyalektlerini de N. K. Dimitriyev, M. Bilyalov ve diğerleri incelediler.

Türk dillerinin konuşulduğu cumhuriyetler ve bölgelerdeki bütün araştırma enstitülerinde diyalektografi ve diyalektoloji alanlarında uzmanlaşmış olan gruplar ve bölümler vardır.³⁰ Sovyet türkologları diyalektler konusundaki çalışmalarını karşılaştırmak için Bakû (1956, 1960, 1965), Kazan (1958) ve Frunze'de (1963) bilimsel toplantılar yapmışlardır.³¹

Türk Dillerinin Sınıflandırılması: Bu sorunu son zamanlarda ele alanlar varsa da (S. E. Malov,³² N. A. Başkakov,³³ B. A. Serebrennikov,³⁴ ve K. Menges³⁵), Türk dillerinin karşılaştırılmalı fonetik

1956, 197 s., vb. Malov'un çalışmalarını devam ettiren E. R. Tenişçev oldu. Örneğin, E. P. Tenişçev, **Salarskiye Teksti**, Moskova, 1964, 162 str.

- (30) Diyalektografi ve diyalektoloji çalışmalarının geçmişi ve bugünkü durumu hakkındaki uzun bibliyografyayı buraya sığdırmak mümkün değildir. Özbek, Türkmen, Azerî, Kazak ve Kırgız dilleri ile ilgili birer örnek vermekle yetinelim. **Materialı Po Uzbekskey Dialektologii**, II, Pod Red. Prof. V. V. Reşetova, Taşkent, 1960, 495 s.; (Özbekçe); M. Atacanov, **Krattiye Svedeniya Po İstorii İzüçeniye Türkmenskih Dialektov**, Aşhabad, 1958, 24 s. (Türkmence); M. Şiraliyev, **Osnovi Azerbeycanskoy Diyalektologii**, Bakû, 1962, 423 s. (Azerîce); **Kazakskeya Diyalektologiya**, Alma-Ata, 1965, 294 s. (Kazak dili tarihi ve diyalektolojisi hakkında bibliyografya için s. 287-292'ye bak.); E. Abdul-layev ve J. Mukambayev, **Oçerk Kırgızkey Dialektologii**, Frunze, 1959 (Kırgızca).
- (31) Bu toplantıların tutanakları yayınlanmıştır. Örneğin: **Voprosı Diyalektologii Tyurakih Yazıkov**, Baku, 1958.
- (32) **Infra.**, dn. 29.
- (33) Bu konunun tarihi, yazarların görüşleri ve bibliyografya için bak: N. A. Başkakov, **Vvedeniye f İzüçeniye Tyurskih Yazıkov**, Moskov va, 1962, 176 ve s.; ayrıca: ————, «La classification des dialectes de la langues turques,» **Acta Orientalia Hungarica**, t. VIII, No. 1 (1959), str, 9-15; ————, «K Kritike Novih Klassifikatsii Tyurskih Yazıkov,» **Voprosı Yazıkoznaniya** (bundan sonra Vya diye anılacak). No. 2 (1963), str. 72-80.
- (34) B. A. Serebrennikov, «K Probleme Klassifikatsii Tyurskih Yazıkov,» **VYa**, No. 4 (1961), str. 60-73.
- (35) I. Benzing ve K. R. Menges, «Classification of Turkie Languages,» **Philologiae Turcicae Fundamenta**, I, Wiesbaden, 1959, str. 1-5, 8-10.

tarihi ve gramer tarihi alanlarındaki bazı eksikliklerin bu konuda birçok noktaları açık bıraktığı anlaşılmaktadır.

Türk Dillerinin Biçimlenmesi Tarihi: Bu konuda da Sovyet dilcileri ve tarihçilerinin ilgisini çekmiş, bununla ilişkili kitap, broşür ve makale yayınlanmıştır.³⁶ Ne var ki, kabile, milliyet, millet gibi çeşitli aşamalardaki toplulukların toplumsal tarihi ve oluşumunu izlemek kolay olmadı. Bazı durumlarda, daha eski dönemlerin incelenmesi sırasında yazılı belgelerin bulunamayışı işi daha da güçleştirdi. Bu konuda arkeolog, tarihçi ve dilcilerin daha yakın işbirliği gerekmektedir.

Eski Türk Yazılarının İncelenmesi ve Yayınlanması: V. V. Radlov'un Orhun-Yenisey'de başlattığı en eski Türk yazılarının incelenmesi bugün de devam etmektedir. Ali Şiir Nevai (K. Süleymanov, Taşkent Fuzulî (H. Araslı, Bakû), Kutadgu-Bilig (A. A. Valitova, Moskova), Babürname (G. F. Blagova, Moskova), Şecere-i Türk (S. N. İvanov, Leningrad), Codex Kumanicus (S. K. Kenesebaiyev, K. Kuruşyanov, Alma-Ata), Dede Korkut Kitabı (A. Demircizade, H. Araslı, M. Takhmiasib) ve benzerleri hakkında incelemeler çıkmaktadır. Burada eski kayıtlarla Gürcistan vilâyetinin Türk tarihi hakkında yıllar süren araştırmanın sahibi S. S. Djikiya'nın (Tiflis) sözünü etmek gerektir.

Bazı önemli eski Türk yazılarının Rusça çevirileri de yayınlanmaktadır. Örneğin, Kaşgarlı Mahmud'un *Divân-ı Lügât-üt-Türk*'ü Rusça yayınlanmıştır. Aslında, bu eserin çevirisine S. E. Malov, A. E. Schmidt ve K. K. Yudakhin 1920'lerde başlamışlardı. Bu kitabı Özbekçeye dilci S. M. Mutallibov de çevirmiştir.³⁷ 1966'da Özbek filoloğu Alibek Rustamov bu lûgatı Rusçaya çevirdi. Türkmen filoloğu S. Akhalli de bu lûgattaki malzemi kullanarak eski Türkmence'nin morfoloji tarihini açıklamaya çalıştı.³⁸

Orhon-Yenisey kitabelerini önce S. E. Malov, sonra V. V. Radlov, P. M. Melioranski ve A. N. Samoiloviç inceleyerek oldukça iyi

(36) A. A. Yoldaşev, «K Probleme Formirovaniya Başkirskava Natsionalnava Yazıka,» *Voprosı Başkirskoy Filologii*, Moskova, 1959, str. 98-119; *Formirovaniye i Razvitiye Kırgızskoy Sotzialistiçeskoy Natsii*, Frunze, 1957, str. 290; G. Abdurrahman, *Problem Razvitiya Natsionalnih Yazıkov*, Taşkent, 1962.

(37) Mahmud Kaşkariy, *Turkiy Sözlär Divoni* (Devoni Lirotit Tûrok) S. M. Mutallibov (çev.) Taşkent, C. I, 1960; C. II (1961); C. III (1963); C. IV (1967).

(38) S. Ahallı, *Slovar Mahmuda Kaşgarskava i Türkmenskuy Yazık*, Aşhabad, 1958, 207 str.

bilinen üç ciltlik eserlerini yayınladılar.³⁹ Tuva⁴⁰ ve Kırgızistan'da⁴¹ yeni kitabeler bulundu. *Kutadgu-Bilig*, *Şeybaniname* ve *Hibe-tül-Hakâik* gibi eserler kelime ve gramer açılarından uzun incelemelere tâbi tutulmaktadır.⁴² Bu arada, V. A. Kraçkovskaya tarafından kurulan *Doğu Epigrafisi* adlı derginin yayınına başlamasıyla Türk epigrafisi çalışmalarına da ayrı bir hız verilmiştir.⁴³

Türk Dilleri Fonetik ve Gramer Tarihinin Karşılaştırmalı Tarihi: Bu konu 19-22 Ekim 1959 tarihlerinde Aşkabad'da yer alan özel bir toplantıda incelendi. Sovyet türkologları, bugüne kadar yapılmış olanlara rağmen, V. V. Radlov, V. A. Bogaroditski, E. D. Polivanov, N. K. Dmitriev, K. K. Yudakhin, G. Ramstedt, U. Nemet, M. Rasanen, K. Menges, I. Benzing ve ötekilerin çalışmalarına fazla bir şey eklenmediği kanısındadırlar. Burada bir önemli engel Türk dillerinin uzun süreli bir belgesel tarihinin bulunmamasıdır. Bu ve benzeri engellere rağmen, tarihsel ve karşılaştırmalı incelemeler yapılmıştır.⁴⁴

- (39) S. E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurskkoy Piamennosti*, Moskova ve Leningrad, 1951; ———, *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov*, Moskova ve Leningrad, 1952; ———, *Pamyatniki Drebnyurskoy Pismennosti Mongolii i Kırgizii*, Moskova ve Leningrad, 1959. Kitabelerin fonetik ve gramerleriyle ilgili, son yıllardaki incelemelerden bazıları: İ. A. Batmanoy, *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurskoy Pismennosti*, Frunze, 1959, 218 str.; V. M. Hasilov, *Yazık Orho-Z. B. Araçaçi, G. F. Babuşkih, Sovremennaya i Drevnyaya Yeniseyka*, Frunze, 1962, 249 str.; *Yazık Orhonskava Pamyatnika Bilge-Kagana*, Alma-Ata, 1966, 93 str.; K. Aşiraliyev, *Korneviye Slova f Yazıke Pamyatnikov Orhona-Yeniseyskoy Pismennosti*, Frunze, 1963, 121 str, vb.
- (40) «Pamyantniki Dyernityurskoy Bismennosti Tubı,» Vıp. I-III, Pod Red İ. A. Batmanova ve A. Ç. Kunaa, Kızıl, 1963, 68+43+32 str.
- (41) «Hoviye Epigrafiçeskiye Nahodki f Kırgizli (1961 g.),» *Sbornik Statey*, Frunze, 1962, 47 str.
- (42) U. Asanaliyev ve K. Aşiraliyev, *Yazıkoviye Osobennosti Pamyatnika 'Kutadgu Bilig'*, Frunze, 1965, 109 str.; M. Ya. Turabova, *Morfologičeskiye Osobennosti Yazıka 'Şeybani-name' Muhammeda Saliha*, Avtoreferat Kandidatskoy Dissertatsii (bundan sonra AKD diye anılacak.), Taşkent, 1968, 28 str.; K. Mahmudov, *Fonetičeskiye i Morfoloģičeskiye Osobennosti Yazıka «Hibet-ül Hakayik»*, AKD, Taşkent., 1964, 27 str.; S. Bayliyev, *Yazıkoviye Osobennosti Destana 'Sayat i Hamra'*, AKD, Aşhabad, 1965, 25 str., vb.
- (43) Aynı dergide Türk epigrafisiyle ilgili birkaç yazı var (Örneğin: S. E. Malov, A. N. Bernstam, A. M. Shcherbak, G. V. Yusupov'un yazıları.)
- (44) L. Z. Zalyay, *Materyalı po İstoriçeskkoy Fonetike Tatarskava Yazıka*, Kazan, 1954; C. G. Kiekbayev, *Fonetika Başkırskava Yazıka*, Ufa, 1958, vb.

Altay Teorisi: Araştırmalar Türk, Mogol, Tungus-Mançu dillerinde ortak kelime, fonetik ve gramerin olduğunu göstermektedir. Fakat burada sözkonusu olan Altay dilleri diye bilinen gruptaki ortak yönlerdir. Ne var ki, M. S. Beşinci Yüzyıldan daha geriye gidilemediğinden ve o tarihten bu yana da sözkonusu dillerin fonetik ve gramer bakımından çok az değişmiş olması nedeniyle üstünde çalışılacak bir hipotezin bile ileri sürülmesi kolay olmaktadır. B. Y. Vladimirtsov'un (1884-1931) ölümünden beri bu konuda yeni olarak pek bir şey yapılamamışsa da, son yıllarda bir takım yayınlara rastlanmaktadır.⁴⁵

Sovyet Kütüphanelerindeki Türk Belgelerinin Değerlendirilmesi: Sovyetler Birliği'nde Leningrad'da (Asya Halkları Enstitüsü Leningrad Şubesi, Saltikov-Şchedrin Halk Kütüphanesi ve Devlet 'Hermitage' Müzesi Doğu Bölümü), Moskova'da (Doğu Kültürleri Müzesi, S.S.C.B. Eski Eserler Merkezî Devlet Arşivleri), Taşkent'te (Özbek Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü), Bakû'da (Azerbeycan Bilimler Akademisi Belgeler Fonu), Erivan'da (Ermenistan Bakanlar Kurulu Eski Eserler Bilimsel Araştırma Enstitüsü), Kazan'da (Kazan Devlet Üniversitesi), Duşanbe'de (Tacik Bilimler Akademisi), Aşkabad'da (Türk Bilimler Akademisi), Alma-Ata'da (Kazakh Bilimler Akademisi) ve başka kentlerde Doğu'de belgeler sistemli olarak sınıflandırılmakta, asılları ve çevirile ve Türk belgeleri vardır. Yukarıda sıralanan bütün bu merkezleri yayınlanmakta, yorumları yapılmakta ve tanıtılmaktadır.⁴⁶ En geniş Türk belgeleri koleksiyonu Leningrad⁴⁷ ve Taşkent'tedir.⁴⁸

Sovyetler Birliği ve Rusya'da Türk filolojisi çalışmalarının eski bir geçmişi olduğu ve bugün de devam eden bu çalışmaların Sovyetler Birliği dışındaki ülkeler bilim adamlarının ilgisini çektiği açıktır. Bu alanda bir kaç yıl içinde bile yayınlanan kitap, broşür

(45) A. M. Şerbak, «Ob Altayskoy Gipoteze f Yazıkoznanii,» BYA, 1959, str. 51-63; ———, «Raboti C. Klosna po Altaystike,» NAA, No. 3 (1963), str. 150-153; vb.

(46) Büyük Sovyet kütüphanelerindeki el yazmaları koleksiyonlarını belirten önemli kataloglar: **Vostokovedeniye Fondı Krupheyşin Bibliotek Sovyetskava Sayuza**, Moskova, 1963, 239 str.; **Katalog Rukopisey**, Bakû, 1963, 514 str.; A. Fethi, **Opisaniye Rukopisey Hauçnoy Biblioteki im. N. İ. Lobaçevskava**, Kazan, 1960, 1962, vb.

(47) L. V. Dimitriyeva, A. M. Muginov ve S. N. Muratov, **Opisaniye Tyurskih Rukopisey Instituta Narodov Azii, I: İstoriya**, Moskova, 1965, 258 str.

(48) **Sobraniye Vostoçnih Rukopisey Akademii Nauk UzSSR**, pod Red. A. A. A. A. Semenova, Taşkent, 1952-1964.

ve makaleleri bir yazıda toplayıp değerlendirmek güçtür. Ancak, çok sözü edilen bu çalışmaların en önemlilerine dikkati çekmek gereği de vardır. Yabancı dillerde bibliyografik listeleri daha geniş olarak bulmak da mümkündür.⁴⁹

II. TÜRK TARİHİ

Yukarda görüldüğü gibi, 1917'den önceki Türkoloji daha çok filoloji alanındadır. Buna rağmen, Rus diplomatı P. A. Levşev,⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarında üçbuçuk yıl geçiren M. P. Vrançenko⁵¹ ve Türkiye ile İran'da bulunmuş olan Rus Türkoğlu I. N. Berezin'in⁵² kitapları tarih ve siyaset yönü olan çalışmalardandır. Bunlara Avrupa'da yabancı dilde yayınlanıp Rusçaya Sovyet yönetimi sırasında çevrilmiş olan P. A. Çiçaçiov'un kitabını,⁵³ Orta Çağ Türkiye'si çalışmalarındaki ilk büyük taşları yerleştiren V. D. Smirnov'un öncü yapıtlarını⁵⁴ ve A. E. Krimski'nin

- (49) Rus ve Sovyet Türk filozofisi bibliyografyaları için özel yayınlar: **Yazıki Harodov SSSR, Tom Ftoroy, Tyurskiye Yazıki**, Moskova, 1966, 531 str.; infra., dn. 1 ve 2; **Sovietico-Turcica: Beiträge zur Bibliographie der türkischen Sprachwissenschaft in russischer Sprache in der Sowjetunion 1917-1957**, Budapest, 1960, 319 str. Bazı Sovyet Türkologlarının ülkemizin ciddi dergilerinde Türkçe ile ilgili incelemeleri yayınlanmaktadır. Örneğin, K. M. Lyubimov: «Ana Gramer Hakkında Fikir ve Teklifler,» **Türk Dili**, No. 89 (1959); «Türkçede Kaç İsim Hali Var?» **İbid.**, No. 96 (1959); «Çekim Teriminin Anlamı Nedri?» **İbid.**, No. 103, 104 (1960); «Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller,» **İbid.**, No. 147 (1963). Prof. Lyubimov'un 27 yayınından bazıları: **Uçebnik Staroy Turjetskoy Pismennosti; Sovremennaya Turtsiya**, s. 31-39; **Turyetskiy Sbornik**, s. 169-179; **VYa**, No. 6 (1968), No. 5 (1968); **Kipr**, s. 29-32; **Sovyetskaya Tyurkologiya**, (1970), s. 44-63.
- (50) **Pleh i Stradaniye Rassiyan u Turkov ili Obstayatelnoye Opisaniye Bedstvennih Priklyuçeniy, Priterpennih imi f Çar-grade po obyavlenii Voynı i pri voyske, za Kotorım Vlaçili ih f sbaih Pohodah...**, SPb., 1790.
- (51) M. Vrançenko, **Obozreniye Maloy Azii f hneşnem yeyo Sostayanii**, C. I-II, SPb., 1839-1840.
- (52) İ. Berezin, «Sovrem ennaya Turtsiya,» **Otiçestbyenniye zapiski** 1856, No. 1, str. 29-58; No. 2, str. 397-424; ———, **Musulmanskaya Religiya f Atnoşenii k Obrazobannosti,» ibid.**, No. 1 (1855), str. 1-40; No. 2, str. 81-108.
- (53) **Lettres sur la Turquie.**
- (54) V. D. Smirnov, **Krımskoye Hanstvo pod Verhovenstvom Ottomanskoy Portı do Naçala XVIII Veka**, SPb., 1887, 772 str.; ———, **Kuçibey Gomyurcinskiy i Drugiye Osmaniskiye Pisateli XVII Veka o Priçinah Upadka Turtsii**, SPb., 1875, 275 str.

İslâm, Arap, Pers ve Türk tarihi ile ilgili çalışmalarını⁵⁵ eklemek gerektir. Yukarıdaki isimlere henüz dahil edilmiş olmamakla birlikte, Sovyet Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü Türk Grubu odasına adını vermiş olan V. A. Gordlevski Türk folklor, etnografi ve edebiyat tarihi alanının en namlı isimlerindedir.⁵⁶ Gene aynı tarihlerde V. V. Bartold'un *Halife ve Sultan* adlı bilinen kitabının sözünü etmek gerektir.⁵⁷ V. A. Ulianitski'nin *14-16'nci Yüzyıllarda Rusya, Polonya, Moldavya, Valaça ve Türkiye İlişkilerini İlgilendiren Malzeme*⁵⁸ ve *18'inci Yüzyılda Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve Karadeniz*⁵⁹ adlı kitaplarıyla S. Goriainov'un *İstanbul ve Çanakkale Boğazları*⁶⁰ ve S. Zigariov'un *Doğu Sorununda Rus Siyaseti*⁶¹ başlıklı çalışmaları belirli konulardaki ilk yayınlardandır. 1917'den önce Türk tarihini Marxist açıdan yorumlayan incelemelere bile rastlanmaktadır. M. P. Pavloviç'in *Geleceğin Büyük Demir ve Deniz Yolları* adlı bilinen kitabı bir örnektir.⁶² Ne var ki, bütün bu başlangıçlara rağmen, Türk tarihi, ekonomisi ve coğrafyası konularındaki çalışmalar filolojiye oranla çok gerideydi.

Ancak, aynı şeyi Sovyet dönemi için söylemek mümkün değildir. Bugünkü Türkoloji dil, edebiyat, Orta Çağ, Modern ve Çağdaş Zamanları içine almakta, tarih, ekonomi, coğrafya ve uluslararası ilişkilerin her alanına yayılmaktadır. Araştırmaların yapılmasında kullanılan kaynaklar ve malzeme Türk, Sovyet, Batı Avrupa ve Amerikan belgeleridir. Çarlık zamanında yalnız Türkiye'ye ayrıl-

-
- (55) A. Krımskiy, *İstoriya Turtsii i Yayo Literatur*, C. I-II, Moskova, 1916-1910, 279+164 str.
- (56) **VI. Gardlevski, Oçerki po Noboy Osmanskoy Literature**, Moskova, 1912, 146 str.; Ayrıca: Gordlevski, *İzbranniye Soçiniya*, 4. C., Moskova, 1960-1968.
- (57) V. Bartold, «Halif i Sultan,» **Mir İslama**, 1912, No. 2, str. 202-226; No. 3, str. 345-400.
- (58) V. A. Ulyanitski, **Materialı dlya İstorii Vizaimnih Atnaşenii Rassii, Polşi, Moldavii, Valahii i Turtsii f XIV-XVI bb.**, Moskova, 1887, 224 str.
- (59) V. A. Ulyanitski, **Dardanelli, Bosfor i Çernoeye Morye f XVIII Veke: Oçerki Diplomatıçeskoy İsterii Vostoçnovo Voprosa**, Moskova, 1883, 484 str.,
- (60) S. Goryainov, «Bosfor i Dardanelli: Issledovaniye Voprosa o Prolivah po Diplomatıçeskoy Perepiske...», SPb. 1907, 535 str.
- (61) S. Jigarev, **Russkaya Politika f Vostoçnom Voprose (Yeyo İstoriya f XVI-XIX vekah, kritıçeskaya otsenka i buduşiye zadaçi)**, C. I—II, Moskova, 1896, 456+532 str.
- (62) M. M. Pavloviç, «Velikiye Jelyoznodorojniye i Morskiye Puti Buduşçevo; Bagdadsкая Doroga; **Sovremennik**, No. 6 (1912), str. 200-237.

mış dergi yoksa da, bugün vardır.^{62a} Bundan başka Doğu ülkeleri ve sorunlarıyla ilgili yayınlar, Bilimler Akademisi dergilerinde Türkiye'ye ait yazılara sık rastlanmaktadır. Bu yazılar şu dergilerde çıkmaktadır. *Novi Vostok* (Yeni Doğu), *Revalutsioniy Vostok* (Devrimci Doğu), *Meadunarodnaya Jizn* (Uluslararası Hayat), *Mirovoye Hoziaistvo i Mirovaya Politika* (Dünya Ekonomisi ve Dünya Politikası), *Mirovaya Ekonomika i MeJdunarodniye Atnoşeniya* (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler), *Materiali po Natsionalno-Kolonialnim Problemam* (Ulusal ve Sömürge Sorunları Üstüne Malzeme), *Savyetskoye Vostokovedeniye* (Sovyet Doğu Çalışmaları), *Narodi Azii i Afriki* (Asya ve Afrika Halkları), *Trudu Moskovskova Instituta Vostokovedeniya* (Moskova Doğu Çalışmaları Enstitüsü Tutanakları) ile bellibaşlı üniversitelerin dergileridir (*Uçeniye Zapiski*).

Orta Çağ Türk Tarihi: Ünlü Türkolog V. A. Gordlevski bir Orta Çağ uzmanıydı da. 1917'den sonraki yayınları arasında *Ön Asya'da Selçuk Devleti*⁶³ adlı monografisi ile Türkiye'de halifelik hakkındaki incelemesi⁶⁴ ve *Ön-Asya'da Kızılbaşlar'ın dinsel töreleri*,⁶⁵ İstanbul'da bedesten sistemi,⁶⁶ *Âhi Dervişleri*⁶⁷ Konya'da suyun kullanımı,⁶⁸ *On-Altıncı Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de iç durum*⁶⁹ ve *Türkiye'nin maden zenginliğinin sömürüsü*⁷⁰ başlıklı makaleleri önemlidir.

- (62a) Azerbeycan S. S. C.'nin başkenti Bakû'da oradaki Bilimler Akademisi tarafından 1969 yılındanberi **Sovyetskaya Tyurkologiya** adlı bir dergi yayınlanmaktadır.
- (63) VI. Gardlevskiy, **Gosudartsva Selçukov Maloy Azii**, Moskova ve Leningrad, 1941, 199 str.
- (64) VI. Gordlevski, «Bil Li Turyetskiy Sultan Halifom (Privesok k Monografii V. V. Bartolda)», **İzvestiya Otdeleniya Obşestvennih Nauk (AN Tac. SSR)**, No. 5 (1954), str. 17-27.
- (65) **Noviy Vostok**, C. I (1922).
- (66) **Dokladu Akademii Nauk**, No. I (1927).
- (67) VI. Gardlevski, «İz Religioznoy Jizni Kızılbaşey Maloy Azii,» **Noviy Vostok**, No. I (1922), str. 259-278; ———, «Stroy Bedestana f Konstantinopole,» **Dokladı AN SSSR**, No. 1 (1927), str. 29-32; ———, «Dervişi Ahi Ervana i Tsehi f Turtskii,» **İzvestiya AN**, No. 15-17 (1927), str. 1171-1194; ———, «İz Jizni Tahov f Turtsii, k istorii 'ahi',» **Zapiski Kollegii Vostokovedov**, C. II (1927), str. 235-248.
- (68) VI. Gardlevski, «İz İstorii Vodopolzovaniya f Konii,» **Zapiski Instituta Vostokovedeniya AN SSSR**, 1934, str. 183-202.
- (69) VI. Gardlevski, *Vnutreniye Sastayaniye Turtsii ve Ftoroy Polovinye XVI Veka* (Po Dokumantam, İzdannım A. Refikom), **Trudı Moskovskava Instituta Vostokovedeniya**, No. 2 (1940), str. 87-118.
- (70) VI. Gardlevski, «Ekspluatsiya Nedr Zemli f Turtsii,» **Sovyetskoye Vostokovedeniye**, C. III (1945), str. 109-145.

Orta Çağ Türk tarihi daha sonra (ve bugün de) birçok Sovyet tarihçisinin ilgisini çekmiştir. 1939'da yayınlanan *15-16'nci Yüzyıllarda Türkiye'de Feodal Sistem*⁷¹ başlıklı inceleme A. M. Valuiski'nin önemli bir çalışmasıdır. 1946'da Anna S. Tveritinovaların *Türkiye'de Kara Yazıcı Deli Hasan İsyanı* adlı araştırması dikkati çekmiştir.⁷² Tveritinovaların Koçi Bey'in ikinci risalesi,⁷³ *15-17'nci Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Sistemi*⁷⁴ ve *Birinci Sultan Selim Kanunamesi*⁷⁵ konularında önemli çalışmaları vardır.

A. D. Novıçev'in *Türk Tarihi* adlı kitabının birinci cildindeki «Feodalizm Çağı» adlı bölümü burada zikredilmelidir.⁷⁶ Ünlü bir Arabist olarak kabul edilen I. Yu. Kraçkovski'nin *15-19'uncu Yüzyıllarda Bir Bilim Olarak Türk Coğrafyası*⁷⁷ Orta Çağlar konusuna da giren bir araştırma olarak göze çarpmaktadır.

Yakın Türk Tarihi: Son yüzyılın Türk tarihi Sovyet bilimcilerinin bir hayli üstünde durdukları bir dönemdir. Bu konudaki ilk çalışmalardan önemlisi, herhalde, M. P. Pavloviç'in *Asya ve Cihan Savaşında Rolü* adlı kitabıdır.⁷⁸ Gene aynı tarihçinin, daha önce,

-
- (71) A. M. Valuiski, *Feodalnyy Stroy Turtsii f XV-XVI bb*, Moskova, 1939, 119 str.
- (72) Anna S. Tveritinovaların, *Vostaniye Kara Yazıcı-Deli Hasana f Turtsii*, Moskova ve Leningrad, 1946, 87 str.
- (73) A. S. Tveritinovaların, «Ftoroy Trektat Koçibeya,» *Uçenye Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, No. VI (1953), str. 188-225.
- (74) A. S. Tveritinovaların, *Agrarnyy Stroy Osmanskoy İmperii XV-XVII v.: Dokumentı i Materialı*, Moskova, 1963, 223 str.
- (75) A. S. Tveritinovaların, *Kniga Zakonov Sultana Selima I*, Moskova, 1969. Yazarın öteki çalışmaları: «K. İsteroiı Russko-Tur. Otnoş. f Eliz. vr.,» *Sov. Vostok.*, Leningrad, C. VI (1949); *Sovr. Vost. Rukop. AN Uzb. SSR. C. I-II*, Taşkent, 1952-1954; «K Voprosu ob izuçenii Pervava Krestiyansk. Vostaniya f Turtsii,» *Viz. Vrem.*, Moskova C. XI (1956); «Osmanskaya Feod. İmperiya,» *Vsemirn. İstoriya*, Moskova, C. IV, 1958; «K Voprosu o krestiyanstve i Krestiyanskom Zemlepolzovanii f Osm. f XV-XVI cc,» *Uy. zap. İV AN*, C. XVII (1959); Hüseyin, *Beda'i ul Veka'i (Udivitelhiye Sabıtiya)*, Moskova, İVL, C. I-II (1961); «Vakıfnaya Gramota Vnuçki Sultana Mehmeda Hani Hatun,» *Pism. Pam. Vostoka*, C. III; «Pismo Sultana Murata III Polskomu Koralyu Stefanu Batoriyu,» *Vost. İstoçn. po İst. Nar. Yu. - V. Evr. C. III*; «Darstvennaya Gramota Sultana (Mülkname) Selima II,» *Pism. Pamyatn. Vostoka,» C. IV*.
- (76) A. L. Novıçev, *İstoriya Turtsii: C. I. Epoha Feodalizma*, Leningrad, 1963, 314 str.
- (77) İ. Yu. Kraçkovski, «Turyetskaya Geografiçeskaya Nauka XV-XIX vv.,» *Kraçkovskiy İ. Yu. İzbranniye Soçineniya*, C. IV, Moskova ve Leningrad, 1957.
- (78) M. Pavloviç, *Aziya i Yeyo Röl f Miroboy Boyni*, Pg., 1918, 72 str.

Geleceğin Demir ve Deniz Yolları adlı kitabı yayınladığı yukarıda belirtilmiştir.⁷⁹

1908 Devrimi H. Z. Gabidullin,⁸⁰ A. F. Miller (Jön Türkler hareketinin ellinci yıldönümü vesilesiyle)⁸¹ ve Azerî E. Yu. Gasanova⁸² (*Jön Türk Döneminde Türkiye'de Burjuva Milliyetçilik İdeolojisi*) tarafından ayrı kitaplarda incelenmiş, fakat bu arada aynı konuda değerli makaleler de yayınlanmıştır. A. A. Alimov'un *Asya'nın Uyanışı* adlı kitaptaki araştırması,⁸³ H. M. Tsovikyan'ın 1908 hareketinde 1905 Rus Devriminin izlerini arayan yazısı⁸⁴ ve A. M. Valuis-

- (79) M. Pavloviç, **Velikiye Jelyoznodorojnye i Morskiye Puti Buduşçevo**, Pg., 1913.
- (80) H. Z. Gabidullin, **Mladoturyetskaya Revolyutsiya : İstoriçeskiye Oçerki**, Moskova, 1936, 227 str.
- (81) Anatoli Filipoviç Miller, **Piatidesitiletiye Mladoturyetskoy Revolyutsii**, Moskova, 1958, 48 str.
- (82) R. Yu. Hasanova, **İdeologiya Burjuvaznava Nationalizma f Turtsii f Period Mladoturok (1908-1914)**,» Bakû, 1966. Yazarın bazı öteki çalışmaları : «K İstorii Jurnalâ 'Tyurk Yurdu',» **İzvestiya AN Az. SSR**, No. 5 (1959); «Progressivniye Motivi f Jurnalâ 'Tyurk Yurdu',» **İzvestiya AN Az. SSR**, No. 3 (1961); «K Voprosu o Razvitii İdeologii Burjuvaznava Natsionalizma f Turtsii (Po Materialem Jurnalâ 'Tyurk Yurdu')», Moskova, 1961; «Pantyrkistskaya Hapravlennost İdeologii Pantyrkizma Mladoturok,» **İzvestiya AN Az. SSR**, No. 1 (1965); «Obsç. Misl' f Turtsii f Period Burjuvaznoy Revolyutsii 1908 g.,» **Sovremennaya Sotsiologičeskaya k Filozofskaya Misl' Vostoka**, 1965; «Hoviye Veyaniya f Obsçestvennoy Mislî Turtsii,» **Narodî Azii i Afriki**, No. 1 (1965); «Socialist Thinking in Turkey,» **Mizan**, London, Vol. VII, No. 5 (1965); «O Kontseptsii Tyurkizma f İdeologii Mladoturok,» **Actes du Premiser Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes**, Sofia, 1970, str. 65-76; «Ob İdeologičeskih Osnovah Kemalizma i ih Sovremennom Tolkovanii f Turtsii,» **Narodî Azii i Afriki**, No. 3 (1968); «Ob İslamskom Sotsializme f Sovremennoy Turtsii,» **Modernizatsiya İslama**, İzdatelstvo İnstituta Nauçna Etaizma, 1968; «Şeyh Bedreddin Simavî,» **Azerb. Entsiklopediya**; «Vliyaniye Leninskih İdey na Obsçestvenno-Polit. Misl' Turtsii,» **İdei Lenina i Demokratiçeskiy Misl' Farodu Vostoka**, 'İlm', 1970; «Leninskiye İdei i Demokratiçeskaya Misl' f Turtsii,» **Dokl. na Fysesoyuznoy Yubil. Sessii f Çest' 100 Let. Lenina**; «İz İstorii Paspostraneniya Marksistkih İdey f Turtsii,» **Marksizm i Stranî Vostoka**, 1970; «Sovyetler Birliđi'nde Kemâlizm Üzerine İncelemeler Hakkında,» **Yedinci Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildiri Özetleri**, Ankara, 1970; «Ziya Gökalp,» **Bâlşaya Sovyetskaya Entsiklopediya**, 1971.
- (83) A. A. Alimov, «Revolutsiya 1908 Goda f Turtsii,» **Probujdenniye Azii**, Moskova, 1935, str. 1-3.
- (84) H. M. Tsovikyan, «Vilyaniye Russkoy Revalyutsii 1905 Goda na Revalyuttsionnoye Dvijenije f Turtsii,» **Sovyetskoye Vostokovedeniye**, No. 3 (1945), str. 15-35.

ki'nin ilk 'ön Türk örgütü hakkındaki makalesi⁸⁵ burada zikredilmelidir.

Son yüzyılın Osmanlı tarihinin öteki konularına gelince : Prof. Miller'in Bayraktar Mustafa Paşa ile ilgili kitabı Türkiye'de de işitilmiştir.⁸⁶ 508 sayfalık bu araştırma o zamanki Osmanlı toplumunun sınıf yapısı hakkında aydınlatıcı ipuçları vermektedir. Şimdi Leningrad'daki Doğu Çalışmaları Enstitüsünün yöneticisi olan Yu. A. Petrosyan'ın Genç Osmanlılar ile ilgili kitabı⁸⁷ 1876 Anayasasının doğurduğu sonuçlar üstüne bir araştırmadır.

Bu sıralarda Türkiye ile ilgili büyük devlet çatışmalarını inceleyen önemli kitap ve makaleler arasında şunlar sayılmalıdır : G. L. Bondarevski'nin *Bağdat Yolu ve Alman Emperyalizminin Orta Doğu'ya Girişi : 1888-1903*,⁸⁸ gene Bondarevski'nin *Yirminci Yüzyılın Dönemecinde Pers Körfezi, Arap Yarımadası ve Kızıl Deniz*,⁸⁹ A. S. Yerusalimki'nin *On-Dokuzuncu Yüzyıl Sonunda Alman Emperyalizminin Dış Politikası ve Diplomasisi*,⁹⁰ ve F. İ. Notoviç'in *Birinci Cihan Savaşında Diplomatik Mücadele*⁹¹ adlı kitapları ile V. G. Ditiakin'in «On-Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Marx ve Engels'e Göre Doğu Sorunu»,⁹² ve Miller'in «Birinci Cihan Savaşında Alman Emperyalizmi Altında Türkiye»⁹³ adlı uzun makaleleri.

- (85) A. M. Valuiskiy, «K Voprosy o Sozdanii Pervih Mladoturyetskih Organizatsii,» *Uçeniye Zapiski İnstituta Vostokovedeniya*, XVI (1956), str. 197-221.
- (86) A. F. Miller, *Mustafa Paşa Bayraktar : Ottomanskaya İmperiya f Naçale XIX Veka*, Moskova ve Leningrad, 1947, 508 str .
- (87) Yu. A. Petrosyan, *Noviye Osmanı i Barba za Konstitutsiyu 1876 g. f Turtsii*, Moskova, 1958, 157 str.
- (88) G. L. Bondarevskiy, *Bagdadsкая Doroga i Proniknoveniye Germanskaya İmperializma na Blijniy Vostok: 1888-1903*, Taşkent, 1955, 319 str.
- (89) G. L. Bandarevskiy, *Barba za Persidskiy Zaliv, Arabiyskiy Bolostroy i Krasnoye More na Rubeje XIX-XX Vekov*, Moskova, 1966.
- (90) A. S. Yerusalimskiy, *Vnesnyaya Politika i Diplomatiya Germanskaya İmperializma f Kantse XIX Veka*, Moskova ve Leningrad, 1948; V. İ. Şpilkova, *İmperialistiçeskaya Politika SŞA f Atnaşenii Turtsii : 1914-1920*, Moskova, 1960.
- (91) F. İ. Notoviç, *Diplomatiçeskaya Barba f Godı Perboy Mirovoy Voynı: T. I : Poterya Soyuznikami Balkanskava Poluostrova*, Moskova ve Leningrad, 1947, 748 str.
- (92) V. Dityakin, «Vostoçniy Vopros vo Ftoroy Polaviniye XIX Veka f Osveşçenii Marksa i Engelsa,» *Noviy Vostok*, No. 22 (1928), str. 116-131; No. 23-24, str. 53-65.
- (93) A. F. Miller, «Turtsiya pod Gnetom Germanskava Imperializma f Godı Pervoy Mirovoy Voynı : 1914-1918,» *İstoriçeskiy Jurnal*, No. 12 (1942), str. 12-23.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da ve Orta Doğu'da parçalanmasıyla ilgili yayınlar arasında şunlar sayılmalıdır: I. G. Senkeviç'in *1905-1912'de Arnavutluk Kurtuluş Hareketi*,⁹⁴ G. K. Arşa'nın *OnSekizinci Yüzyıl Sonu ve On-Dokuzuncu Yüzyıl Başında Arnavutluk ve Epirus*,⁹⁵ K. B. Vinogradov'un *1908-1909 Bosna Krizi*,⁹⁶ I. S. Dostyan'ın *Türk Egemenliğine Karşı Sırp Mücadelesi*⁹⁷ ve M. S. Lazarev'in *Araplar Üstündeki Türk Egemenliğinin Yok edilmesi*⁹⁸ başlıklı kitaplar.

Sovyetler'de Kürt tarihiyle de ilgili birtakım yayınlar yapılmış olup, bu konudaki iki tarih araştırmasına dikkati çekmekle yetinelim: N. A. Halfin'in *Kürdistan İçin Mücadele: On-Dokuzuncu Yüzyılın Uluslararası İlişkilerinde Kürt Sorunu*⁹⁹ ve M. S. Lazarev'in *Kürdistan ve Kürt Sorunu*.¹⁰⁰ Nispeten yakınlarda yayınlanmış olan bu ikinci kitap konuyu 1860'lardan alıp 1917'ye kadar getirmektedir. Her iki çalışma da geçen yüzyılın olaylarıyla ilgilidir.

Gene tarih alanında ihmal edilmemesi gereken ana müracaat kitapları *Dünya Tarihi*^{100a} serisi ile *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleridir.¹⁰¹

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Üstüne: Ankara'da 23 Nisan 1920'de kurulan Kemâlist Hükûmetin dış işleriyle ilgili ilk eylemlerinden biri Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetiyle diplomatik ilişkilerin kurulmasını önermek olmuştur. Bu yolda 26 Nisanda yapılan teklife 2 Haziranda olumlu cevap geldi. Bu ilişkiler ellinci yılını aşmakta olan 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik Andlaşmasının imzalanmasına yol açmıştı. Atatürk zamanında ve hattâ daha

(94) İ. G. Senkeviç, *Osvoboditelnoye Dvijeniye Albanskava Naroda f 1905-1912 gg.*, Leningrad, 1959.

(95) G. L. Arş, *Albaniya i Epir f Kantse XVIII-Naçale XIX v.* (Zapadno-Balkanskiye Paşaliki Osmanskoy İmperii), Moskova, 1963, 368 str.

(96) K. B. Vinogradov, *Bosniyskiy Krizis 1908-1909 gg: Prolog Pervoy Mirovoy Voynı*, Leningrad, 1964, 169 str.

(97) İ. S. Dostyan, *Barba Serskava Naroda Protif Turyetskava Iga: XV-Naçalo XIX v.*, Moskova, 1958, 195 str.

(98) M. S. Lazarev, *Kruşeniye Turetskava Gospodstva na Arabskom Vostoke: 1914-1918 gg.*, Moskova, 1960, 245 str.

(99) N. A. Halfin, *Barba za Kurdistan: Kurdskiy Vopros f Mejdunarodnih Atnaşeniyah XIX Veka*, Moskova, 1963, 171 str.

(100) M. S. Lazarev, *Kurdistan i Kurds kaya Problema (90 ye Godı XIX Be ka - 1917 g.)*, Moskova, 1964, 398 str.

(100a) *Vsyemirnaya İstoriya*, 10 C., Moskova, 1956-1963.

(101) Büyük Sovyet Ansiklopedisinin eski serisi 51 cilt olup, yeni serinin henüz beş cildi çıkmıştır.

bir süre süren bu yakın ilişki dolayısıyla gerek o sıralarda Türkiye'ye gelmiş olan Sovyet yetkilileri, gerekse tarihçiler Türk Ulusal Kurtuluş Savaşıyla ilgili anı ya da inceleme niteliğinde yaptılar. Bu konuya ilgi bugün de sürüp gitmektedir.

Türkiye'ye ilk gelenler arasında, özel bir heyetin başkanı olarak tanınmış Sovyet devlet adamı M. V. Frunze vardı. Kasım 1921'de Ankara'ya gelen Frunze'nin ilk önemli yazısı Bütün Ukranya Merkez Yönetim Kurulu ve Ukranya S.S.C. Halk Komiserleri Kuruluna verdiği rapordur.¹⁰² 1921 yılında M.P. Pavloviç ise, *Devrimci Türkiye*¹⁰³ diye bir kitap yayınlamıştı. 127 sayfalık bu kitap Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa malî sermayesinin yarı-sömürgeci oluşunu inceliyor, Sevres Andlaşmasına atıf yaparak ilk üç yıllık kurtuluş mücadelesinin hikâyesini anlatıyordu. Bu sırada, 1922'nin İlkbaharında Türkiye'ye gelip de 1923'ün Sonbaharına kadar kalan G. Astahov'un —daha sonra birtakım eklerle *Sultanlıktan Demokratik Türkiye'ye* adlı kitabına konu olan— makaleleri de önemlidir.¹⁰⁴ Astahov'un bu kitapta dış sermayenin temsilcisi bazı yabancıların ve bu arada Mr. Emberry adlı bir Amerikalının faaliyetleri, bir görgü tanığının kaleminden olması nedeniyle, ilginçtir.¹⁰⁵

Gene bu tarihlerde Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı bazı kitaplarda ayrı bölümlerde incelenmeğe devam edilmiştir. N. Sokolski 1923'de yayınladığı *Modern Türkiye Üstüne Yazılar*¹⁰⁶ adlı kitabında bu konuya bölümler ayırmış, Gurko-Kriazhin de *Türk Devriminin Tarihi*¹⁰⁷ ve *Yakın Doğu ve Büyük Devletler*¹⁰⁸ adlı kitaplarında kurtuluş savaşımızı anlatmağa çalışmıştır. Gene aynı yazarın *Noviy Vostok*'ta «Türkiye'de Siyasal Gruplaşmalar» başlıklı bir makalesinde bu konuda bilgi vardır.¹⁰⁹ Gurko-Kriazhin'in gene aynı derginin beş yıl sonraki bir nüshasında yayınlanan «Türkiye'deki Ulusal Kurtuluş Hareketinin Kökeni» başlıklı başka bir incelemesine

(102) M. V. Frunze, **Sobraniye Soçineniy**, C. I, Moskova, 1929, str. 356-359.

(103) M. Pavloviç (M. Veltman), **Revalutsiyonnaya Turtsiya**, Moskova, 1921, 127 str.

(104) G. Astahov, **Ot Sultanata k Demokratiçeskoy Turtsii; Oçerki iz İstorii Kemalizma**, Moskova ve Leningrad, 1926, 152 str.

(105) Ibid., ctr. 88.

(106) Tiflis, 1923.

(107) V. A. Gurko-Kryajin, **İstoriya Revolutsii f Turtsii**, Moskova, 1923.

(108) V. A. Gurko-Kryajin, **Blijniy Vostok i Derjavı**, Moskova, 1925, 244 art.

(109) V. Kryajin, «Polititeskiye Gruppirovki f Turtsii,» **Noviy Vostok**, No. 3 (1923), str. 36-66.

de bakılmalıdır.¹¹⁰ Burada, Birinci Cihan Savaşından hemen sonra Türk-İngiliz ilişkilerini konu edinen ve «İngiltere ve Türkiye : Çatışmanın Tarihsel Kökleri ve Gelişmesi» adlı araştırmasının da sözü edilmelidir.¹¹¹

İrandust'un daha sonraki yıllarda (1928) yayınladığı *Kemâlist Devrimin İtici Gücü* adlı kitabı Kurtuluş Savaşımızı ve onu izleyen olayları 1927 yılının sonuna kadar getirmektedir.¹¹² Hemen sonraki yıllarda çıkan üç kitap da A. Melnik'e aittir : *Cumhuriyetçi Türkiye*,¹¹³ *Türkiye : Geçmişi ve Bugünü*,¹¹⁴ *Türkiye*.¹¹⁵ Bu kitapların yayın tarihleri sırasıyla 1928, 1929 ve 1937'dir. 1934'de çıkan *Emperyalizm Çağında Doğu Tarihi Üstüne Yazılar* adlı kitabın içindeki «Türkiye» bölümü A. Alimov'un kalemıyla daha çok Kurtuluş Savaşımızla ilgili olarak yazılmıştır.¹¹⁶ Bu konu daha sonraki yıllarda P. Kitaigorodski ve A. M. Şemseddinov gibi tarihçilerin daha sonraki makalelerinde ele alınmıştır. 1957'de yayınlanarak ilgi çekmiş olan bir araştırma *1917-1923 Yıllarında Sovyet Rusya ve Kapitalist Dünya* adlı kitapta A. F. Miller'in «Türkiye'de Burjuva Milliyetçi Devrim» başlıklı yazısıdır.¹¹⁷ Bu konuda belki de en önemli yayın Prof. Şemseddinov'un 1966'da çıkan *Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi : 1918-1923* başlıklı kitabıdır.¹¹⁸

Bu konu Türk-Sovyet ilişkileri üstüne yapılan yayınlarla da bağlantılı olarak ele alınabilir. Bu ilişkiler hakkında ilk akla gelen yayınlar G. I. Kuznetsova'nın 1921 Andlaşmasının kırkinci yıldönümünde yayınladığı çalışması,¹¹⁹ Moiseyev ve Rozaliyev'in *Sovyet -*

(110) V. A. Gurko-Kryajin, «Voznikhoveniye Natsionalno-Osvoboditelnava Dhijeniyav Turtsii : Obzor Istoçnikov 1919-1928 gg.» *Noviy Vostok*, No. 23-24 (1928), str. 268-275.

(111) Ye. V. Tarle, «Angliya i Turtsiya : İstoriçeskiye Kornı i Razyitiye Konfliktı», *Annalı*, No. 3 (1923), str. 21-71.

(112) İraidust, *Dvijuşçiye Silı Kemalistskoy Revalyutsii*, Moskova ve Leningrad, 1928, 149 str.

(113) A. Melnik, *Respublikanskaya Turtsiya*, Moskova ve Leningrad, 1928, 56 str.

(114) A. Melnik, *Turtsiya : Yayo İstoriçeskoye Proşloye i Nastayaşçiye*, Moskova ve Leningrad, 1929, 175 str.

(115) A. Melnik, *Turtsiya*, Moskova, 1937, 217 str.

(116) A. Alimob, «Turtsiya», *Oçerki Po İstorii Vostoka f Epohu Emperyalizma*, 1934, str. 3-92.

(117) A. F. Miller, «Burjuazno-Natsionalnaya Revolyutsiya f Turtsii», *Sovetskaya Rassiya i Kapitalisticeskiy Mir f 1917-1923*, 1957, str. 578-585.

(118) A. Şemseddinov, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Barba f Turtsii : 1918-1923*, Moskova, 1966.

(119) S. İ. Kuznetsova, *Ustanovlenive Sovyetsko-Turyetskih Atnaşenii*, Moskova, 1961, 84 str.

*Türk İlişkileri Tarihi*¹²⁰ başlıklı kitapları ve A. F. Miller'in «Sovyet-Türk İlişkileri Tarihi» adlı makalesidir.¹²¹

Çağdaş Türk Tarihi: Bu konudaki ilk yazılar Lausanne Konferansı¹²² ve Türk Boğazlarındaki yeni rejim¹²³ etrafında toplanmakta, bu arada Amerika Birleşik Devletleri'nin çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunda etki sahibi olma çabalarıyla¹²⁴ Kafkaslar'daki kuvvet mücadelesine de¹²⁵ yer ayrılmaktadır. Potsveriya ve Kir-

- (120) P. P. Moiseyev, Yu. K. Rozaliyev, **K İstorii Sovyetsko-Turyetskih Atnaşenii**, Moskova, 1958, 83 str.
- (121) **İstoriçeskiy Jurnal**, No. 10-11 (1941). Burada Türk-Rus ilişkileri hakkında göze çarpan iki önemli kitap da gösterilebilir: N. A. Smirnof, **Rassiya i Turtsiya f XVI-XVII vv.**, T. I-II, Moskova, 1946, 160+174 str.; Ye. İ. Drujinina, **Kuçük Kaynarciyskiy Mir 1774 g: Yevo Podgatovka i Zaklyuçeniye**, Moskova, 1955, 368 str.
- (122) Örneğin: M. Pavloviç, «Lozanskaya Konferentsiya», **Noviy Vostok**, No. 3 (1923), str. 3-34; P. Kitaygorodskiy, «Vopros o Kapitulsyah na Lozanskoy Konferentsii», **Noviy Vostok**, No. 5 (1924), str. 114-124.
- (123) Örneğin: V. Kryajin, «Barba za Prolivı», **Noviy Vostok**, No. 2 (1922), str. 83-125; Ye. Ludşuveyt, «Sovremennoye İstorii Sevyero-Vostoçnih Vilayetof Tursii», **Noviy Vostok**, No. 23-24 (1928), str. 292-303.
- (124) A. F. Miller, «Amerikanskiy Plan Zahvata Konstantinopolya i Prolivov f 1919 g.» **Voprosı İstorii**, No. 3 (1951), str. 61-79; B. M. Potsveriya, «Turyetskiy Vopros f Senate SŞA (Kanyets 1919- Seredina 1920 g.)» **Kratkiye Soobşçeniya İnstituta Vostokovedeniya**, XIX (1956), str. 57-64; Potsveriya, «Amerikanskiye Komissii f Turtsii f 1919 g.» **Uçeniye Zapiski İnstituta Vostokovedeniya**, XVII (1959). Potsveriya'nın öteki yayınları: «Proniknoveniye SŞA f Turtsiyu f XIX-Naçale XX vv.», **Sovyetskoye Vostokovedeniye**, No. 1 (1957); «Ekonomika Turtsii i Pomoş' SŞA», **Sovremenniy Vostok**, No. 5 (1957); «Jit' f Mire i Drujbe», **Sovremenniy Vostok**, No. 7 (1960); «Za Politiku Dobrososedskih Atnaşehiy», **Aziya i Afrika Sivodniya**, No. 12 (1961); «Vo İmya İnteresov Narodof Turtsii i SSSR», **ibid.**, No. 4 (1965); «Otkritoye Pismo f Redaksiyu Jurnalı», **ibid.**, No. 3 (1961); «Kemâl Atatürk», **ibid.**, No. 12 (1963); «Kak Jivut Turyetskiye Raboçiyeye?» **Sovremenniy Vostok**, No. 7 (1958); «Politika Anglii na Blijnem i Srednem Vostoka», **Nauka**, 1966; «Kemâl Atatürk o Revalyutsii i Mire», **Mejdunaraodnaya Jizn**, No. 1 (1967); «Sovyetskaya Diplomatiya i Harodı Vostoka», **Voprosı İstorii**, No. 7 (1970); «Politiçeskaya Ekspansiya SŞA f Turtsii», **SŞA i Starnı SENTO**, 1960; «Antiamerikanskiye Hactroyehiye f Turtsii», **Protif Falsifikatsii İstorii Kolonializma**, 1962.
- (125) D. S. Zavriyev, **K Noveyşey İstorii Sevyero- Vostoçnih Vilayetov Tutrtsii**, Tbilisi, 1947, 367 str.; Ye. A. Tokarjevskiy, «Bakinskiye Bolşeviki - Organizatorı Barbı Protif Germano-Turyetskih İnterventof f Azerbeycane f 1918 gadu», **Trudı**, T. VI (1947), str. 1-213; T. XIII (1949), str. 203-243; A. M. Şemseddinov, «Uçastiye Sultanskoy Turtsii

yeyev'in araştırmaları 1919-1920 yıllarındaki Amerikan tasarılarını, Prof. Miller'in yazısı da bu tasarıların başarısızlık nedenleri mihver olarak almaktadır. Versailles'dan (1919) Locarno'ya (1925) kadar İngiliz dış politikasını konu edinen büyük bir araştırmanın Orta Doğu ile ilgili bölümü de bu tarihlerdeki Türkiye sorunu üstüne derli-toplu bir inceleme intibainı bırakmaktadır.¹²⁶ Bu bölüm Lausanne'dan önce Türkiye halkının Ulusal Kurtuluş Mücadelesinin İngiliz emperyalizmini geriletişi üstünde oldukça ayrıntılı olarak durmaktadır.

Özellikle 1960'dan sonra Türkiye dış ve iç politikasıyla ilgili bir takım yeni yayınlar yapılmış olup, bunların içinde en önemlileri şunlar olarak göze çarpmaktadır: V. M. Alekseyev ve M. A. Kerimov'un *Türkiye'nin Dış Politikası*,¹²⁷ S. I. Aralov'un *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*,¹²⁸ M. A. Gasratyan'ın *1960-1963 Yıllarında Türkiye*,¹²⁹ gene Gasratyan ve P. P. Moiseyev'in *Türkiye'yi Değişiklikler Bekliyor*,¹³⁰ Yu. V. Marunov ve Yu. V. Potiomkin'in *1946-1960 Arası Arap-Türk İlişkileri*,¹³¹ D. I. Vdoviçenko'nun *Türkiye'nin Ulusal Burjuvazisi*,¹³² Yu. N. Rosalieyev'in *Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf*

f Interventsii Protif Sovyetskoy Rasii f 1918 g.», *Uçenyje Zapiski İstituta Vostokovedeniya*, T. XIV (1956), str. 163-196; S. Kuznetsova, «Krah Turyetskoy Interventsii f Zakavkazye f 1920-1921 godah», *Voprosı İstorii*, No. 9 (1951), str. 143-156; Ye. K. Sarkisyan, *Ekspansiyonistskaya Politika Osmanskoy İmperii f Zakavkazye Nakanuniye i f Godı Pervoy Mirovoy Bayrı*, Verevan, 1962, 496 str.

- (126) İ. M. Lemin, *Vneşnyaya Politika Velikobritanii ot Versalya do Lokarno: 1919-1925*, Moskova, 1947, 488 str.
- (127) V. M. Alekseyev ve M. A. Kerimov, *Vneşniyaya Politika Turtsii*, Moskova, 1961, 96 str.
- (128) C. İ. Aralov, *Vospominaniya Sovyetskava Diplomata: 1922-1923*, Moskova, 1960, 222 str.
- (129) M. A. Gasratyan, *Turtsiya f 1960-1963 gg. Oçerk Vnutrenney Politiki*, Moskova, 1965, 177 str.
- (130) M. A. Gasratyan ve P. P. Moiseyev, *Turtsiya Jdyot Peremen*, Moskova, 1963, 95 str. Gasratyan'ın öteki çalışmaları: (P. P. Moiseyev ile) *Turtsiya: Sotsialno-Ekonomiçeski Oçerk*, Moskova, 1965; «Glava Sotsialno-Ekonomiçeskiye İzmeneniya Posli Gosudarstyennava Perevorota 1960 g.» *Noveysaya İstoriya Turtsii*, Moskova, 1969; «Meropriyatniya Komiteta Natsionalnava Edinstva», *Kratkiye Soobşçeniya*, No. 3 (1963).
- (131) Yu. V. Marunoy ve Yu. V. Potemkin, *Arabo-Turyetskiye Atnaşeniya na Sovremennom Etape 1946-1960 gg.*, Moskova, 1961, 78 str.
- (132) D. İ. Vdoviçenko, *Natsionalnaya Burjuvaziya Turtsii*, Moskova, 1962, 267 str.

Mitcadelesi,¹³³ Danilev'in *Türkiye'de Orta Sınıflar*,¹³⁴ Radmir Kornienko'nun *Türkiye'de İşçi Hareketleri*¹³⁵ ve b.

Genel Türk Tarihi: Türk tarihi üzerine geniş kapsamlı genel kitaplar da yayınlanmıştır. Bunlar içinde en sık sözü edilenler şunlardır: *Miller'in Kısa Türkiye Tarihi*¹³⁶ ve *Çağdaş Türk Tarihi Üstüne Yazılar*,¹³⁷ Şemseddinov'un *Türkiye Cumhuriyeti*¹³⁸ ve Novıçev'-

- (133) Yu. N. Rozaliyev, **Klassı i Klassobaya Barba f Turtsii**, Moskova, 1966, 167 str.
- (134) V. İ. Danilov, **Sredniye Sloi f Politiceskoy Jizni Sovremennoy Turtsii**, Moskova, 1968, 149 str.
- (135) K. P. Korniyenko, **Raboçee Dvijeniye f Turtsii: 1918-1963 gg.**, Moskova, Nauka, 1965, 174 str. Korniyenko'nun öteki çalışmaları: *Vnutreniyaya i Vneşnyaya Politika Turtsii Nakanune Etoroy Mirovoy Vaynı*,» **Nobeşşaya İstoriya Turtsii**, Moskova, Nauka, 1968; «*Politiceskiye Partii*» ve *Raboçii Klass i Profsayuzı*,» **Sovremennaya Turtsii**, Moskova, Nauka, 1965, str. 226-232, 232-241; «*Raboçiv Klass Turtsii i Yevo Profsayuzı Posli Ftoroy Mirovoy Vaynı*,» **Problemi Sovremennoy Turtsii**, Moskova, Nauka, 1965, str. 226-232, 232-241; «*Raboçiv Klass Turtsii i Yavo Profsayuzı Posli Ftoroy Mirovoy Vaynı*,» **Problemi Sovremennoy Turtsii**, Moskova, 1963, str. 67-93; «*Osnobbiye Voprosı Raboçevo Dvijeniya b Turtsii*,» **Kratkiye Soobşeniye İnstituta Narodov Azii**, No. 73 (1963), str. 166-171; «*Nasileniye*,» (str. 13-22); «*Religii*,» (str. 32-35); «*Goroda*,» (str. 35-40); «*Turyetskoye Gosudartsvo ne Kipre*,» (str. 104-107); «*Gosudarstvenniy Stroy*,» (str. 156-165); *Voorojenniye Silı*,» (str. 165-168) **Kıpr**, Moskova, Nauka, 1969.
- (136) A. F. Miller, **Kratkaya İstoriya Turtsii**, Moskova, 1948, 303 str.
- (137) A. F. Miller, **Oçerki Noveşşey İstorii Turtsii**, Moskova ve Leningrad, 1948, 280 str. Prof. Miller'in son iki çalışması: «*Çanakskiy Krizis i Vopros o Prolivah*,» **Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes: V**, Sofia, 1970, p. 47-59; «*Premières Pages de la Biographie d'Atatürk*,» **Etudes Balkaniques**, N. 1 (1971).
- (138) A. M. Şemseddinov, **Turyetskaya Respublika: Kratkaya Oçerk İstorii 1925-1961 gg.**, Moskova, 1962. Prof. Şemseddinov'un yukarda zikredilenlerden başka çalışmaları: «*Mustafa Kemâl Atatürk*,» **Kratkiye Soobşeniya İNA AN SSSR**, No. 77 (1964), str. 93-100; «*Feodalniye Ataşaşeniya f Osmansko Gosudarstve f XIV-XV Vekah*,» **Trudı**, No. 3 (1941), str. 163-178; «*F Sovremennoy Turtsii*,» **Pograniçnik**, No. 19-20 (1946), str. 85-90; «*K Voprosy ob Obrazavanii Osmanskava Knyajestva*,» **Trudı**, MİV, No. 5 (1947), str. 129-152; «*Peçat Turtsii na Slujbe Amerikanskava İmperializma*,» **Trudı**, MİV, No. 6 (1951), str. 87-116; «*Vakıfname İbrahima Beya iz Knyajestva Karaman*,» **Kratkiye Soobşeniya İB AN SSSR**, XXII (1956), str. 75-81; «*Uçastiye Sultanskoy Turtsii f İnterventsil Protif Sovyetskoy Rassii f 1918 g.*» **Uçeniye Zapiski İB AN SSSR**, T. XIV (1956), str. 163-196; «*Aktyabrskaya Revolyutsiya i Natsionalno-Osvoboditelnoye Dvijeniye f Turtsii (1919-1922*

in *Türkiye : Kısa Tarih*.¹³⁹ Bunlardan başka, genel Türk tarihiyle ilgili bilgiye *Doğu'nun Modern Tarihi* (2 C.), *Doğu'nun Çağdaş Tarihi*, *Asya ve Afrika Ülkelerinin Modern Tarihi*, *Sömürge ve Bağımlı Ülkelerin Modern Tarihi ve Asya ve Afrika Ülkelerinin Çağdaş Tarihi* gibi Asya ya da «Doğu» ile ilgili kitaplarda rastlanmaktadır.

Askerlik Tarihi : Türkiye'ye değinen askerlik tarihiyle ilgili bibliyografya bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu alanda bazı genellemeler yapabilmek için askerî arşivlerin taranması gerektir. Ancak, burada, Türk-Yunan Savaşını askerî açıdan incelemiş olan N. G. Korsun¹⁴⁰ ile 1922'de İzmir'i geri alışıma varan askerî olayları özetleyen V. Melikovun¹⁴¹ sözü edilebilir.

Belgesel Yayınlar : Türk tarihine ışık tutan bazı belgeler Sovyet rejiminin daha ilk yıllarında yayınlanmıştır. Bunlar arasında ilk akla gelen, Çarlık Hükûmetinin arşivlerinde bulunup da gün ışığına çıkarılmış olan gizli belgelerdir. E. A. Adamov'un derlediği bu yayınların en önemlileri *Asya Türkiyesinin Bölüşmesi : Eski*

gg.),» **Velikiy Aktyabr i Narodı Vostoka**, Moskova, 1957, str. 384-407; «Planı Razdela Sultanskoy Turtsii i İspolzovaniye Yeyo f Vorujennoy İnterventsii Antantı Protib Sovyetskoy Rassii (1918-1919 gg.),» **Turyetkiy Sbornik**, Moskova, 1958, str. 32-47; «Sovyetsko-Turyetskiy Dogovor o Drujbe i Bratstve ot 16 Marta 1921 g.» **Kratkiye Soobşeniya İB AN SSSR**, XXVI (1958), str. 72-83; «Ukrainsko-Turyetskiy Dogovor 2 Yanvarya 1922 g.» **Uçenyje Zapiski İB AN SSSR**. T. XVII (1959), str. 174-181; «Sovyetsko-Turyetskaya Drujba f Godı Osvoboditelnoy Barbi Turtsii f 1919-1922 gg.,» Moskova, İBL, (XXV Mejdunarodniy Knogress Vostokovedov), 9 str.; «Perviy Syezd Kommunističeskoy Partii Turtaii,» **Kratkiye Soobşeniya İNA AN SSSR**. XXX (1961), str. 227-237; «K Voprosu o Vozvrşenii Turtsii k vneşney Politika Kemâlyya Atatürka,» **Sovremenniya Problemi Turtsii**, Moskova, 1963, str. 57-66; «Oçerk Noveyşey İstorii,» **Sovremennaya Turtsiya : Spravoçnik**, Moskova, 1965, str. 149-203.

- (139) A. D. Noviçev, **Turtsiya : Kratkaya İstoriya**, Moskova, 1965, 270 str.
- (140) N. G. Korsun, **Sarakamışskaya Operatsiya na Kafkazskom Fronte Mirovoy Vaynı f 1914-1915 Gadu**, Moskova, 1957, 164 str.; ————, **Erzerrumskaya Operatsiya na Kavkazskom Fronte f 1915-1916 gg.**, Moskova, 1938, 180 str.; ————, **Alaşkertsкая i Hamadanskaya Operatsiya na Kavkazskom Fronte Mirovoy Vaynı f 1915 Godu**, Moskova, 1940, 199 str.; ————, **Balkanskiy Front Mirovoy Baynı 1914-1918 gg.**, Moskova, 1938, 124 str.; ————, **Pervaya Mirovaya Bayna na Kavkazskom Fronte : Operativno-Strategičeski Oçerk**, Moskova, 1946, 99 str.
- (141) V. Melikov, **Marna 1914 g. - Visla 1920 g. - Smirna 1922 g.**, Moskova ve Leningrad, 1928.

*Dış İşleri Bakanlığı Gizli Belgelerine Göre*¹⁴² ve *İstanbul ve Boğazlar : Eski Dış İşleri Bakanlığının Gizli Belgelerine Göre*¹⁴³ başlıklı belgeler toplamıdır.

İkinci olarak, Çarlığın ve ondan sonra iktidara gelen Geçici Hükümetin Osmanlı İmparatorluğuyla ilişkilerine değinen belgeler belgeler *Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler* (Seri II ve III) ile *Çarlık Rusyasının Dış Politika Belgeleri* gibi seri yayınlarda görülebilir.¹⁴⁴

Üçüncü olarak, Sèvres ve Lausanne Andlaşmalarının tamamı çeşitli kaynaklarda göze çarpmakta, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında 1912'den bu yana imzalanmış olan her türlü andlaşma metni de sistematik olarak yayınlanan Sovyet andlaşmaları içinde yer almaktadır.

Nihayet, Rusça yayınlanmış Türk kaynaklı belgeler içinde en önemlisi dört cilt şeklinde hazırlanmış olan *Nutuk*'dur. Mustafa Kemâl'in 15-20 Ekim 1927'de Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Kongresinde okuduğu bu ünlü, belgesel nutkunun Rusça çevirisine eklenen uzun açıklamalar bu yayını Sovyetler için daha da önemli bir müracaat kitabı haline getirmektedir.¹⁴⁵

Çarlık Rusyasının bazı generallerinin askerî ve siyasal hayatlarını aydınlatan belgesel yayınlar, Türkiye ile ilişkili oldukları ölçüde, konumuza dahil sayılabilir.¹⁴⁶ Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki savaşlar hakkında bugün birer bilgi kaynağı olan ve bu askerî kişilerce kaleme alınmış olan durum incelemeleri askerlik olduğu kadar dış politika, diplomasi, hattâ Osmanlı İmparatorluğunun iç durumu hakkında, tek yanlı da olsa, birtakım bilgiler içermektedir.

(142) Ye. A. Adamova, ed., **Razdel Aziatskoy Turtsii : Po Sekretnim Dokumentam b. Ministerstva Inostrannih Dyel**, Moskova, 1924, 384 str.

(143) Ye. A. Adamova, der., **Konstantinopol' i Prolivi : Po Sekretnim Dokumentam b. Ministerstva Inostrannih Dyel**, T. I-II, Moskova, 1925-1926.

(144) 1900-1910 ve 1914-1917 yıllarına ilişkin belgeler iki ayrı seri olarak yayımlanmış olup, bu kez 1800-1815 yıllarının belgeleri seçilerek yayımlanmaktadır.

(145) Mustafa Kemâl, **Put' Novoy Turtsii**, T. I-IV, Moskova, 1929-1934.

(146) A. V. Suvoroy, T. I-II, Moskova, 1949-1953; P. A. Rumyantsev, T. II, Moskova, 1953, 863 str., M. İ. Kutuzov, T. I-III, Moskova, 1950-1952; Admiral Uşakov, T. I-III, Moskova, 1951-1956; L. G. Beskrovna, der., M. İ. Kutuzov, T. I-II, 1950-1951; R. N. Mordvinova, der., Uşakov, T. I-II, Moskova, 1951-1952.

III. TÜRKİYE EKONOMİSİ VE COĞRAFYASI

Türkiye ekonomisiyle ilgili ilk Sovyet yayını (1923) Sokolski'ye aitse de, I. Butayev'in bundan iki yıl sonra yayınlanan kitabı daha fazla bilinmektedir.¹⁴⁷ Türkiye'nin ekonomik coğrafyasına ait ilk yayın (1924) S. L. Zashuk'undur. A. Melnik'in birkaç yıl sonra çıkan *Türkiye* adlı kitabında da ekonomi ve ekonomik coğrafya ile ilgili malzeme vardır.¹⁴⁸ B. M. Danzig'in *Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası Üstüne Yazılar* adlı kitabı 1930'da yayınlanmış olan bir araştırmadır.¹⁴⁹ Öte yandan, Ludshuweit'in *Türkiye*¹⁵⁰ adlı ve memleketimizi ekonomik coğrafya açısından inceleyen bir kitap Türkiye'yi bölge bölge değerlendiren ilk büyük ciddî çalışma olarak göze çarpmaktadır. Türkiye'nin fizikî coğrafyası üstüne en çok atıfta bulunulan yayın ise, S. N. Matveyev'e aittir.¹⁵¹ Aradan otuz-sekiz yıl geçmiş olmasına rağmen iyi bir araştırma olarak bugün de sık sözü edilen yayın Prof. P. M. Zhukovski'nin *Tarımsal Türkiye*¹⁵² adlı kitabıdır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomisi çeşitli araştırmacılarca nicelenmiş olup, içlerinde şunlar ilk akla gelenler arasındadır: D. S. Zavriyev (*Modern Türkiye'nin Ekonomisi*¹⁵³ ve *Doğu Anadolu: Ekonomik Yazılar*),¹⁵⁴ Danzig (*Türkiye Ekonomisi*),¹⁵⁵ P. P. Moiseyev (*Modern Türkiye'de Tarımsal İlişkiler*),¹⁵⁶ A. D. Novıçev (*Çağdaş*

-
- (147) İ. Butayev, *Natsionalnaya Evalyutsiya na Vostoke; Problema Turtsii*, Moskova, 1925, 213 str.
- (148) A. Melnik, *Turtsiya: Yeyo İstoriçeskoye Proşloye i Hastayaşçıye*, Moskova ve Leningrad, 1929, 175 str.
- (149) B. M. Dantsig, *Oçerki Po Ekonomičeskey Geografii Turtsii*, Moskova, 1930, 137 str.
- (150) Ye. F. Ludşuveyt, *Turtsiya Ekonomie-Geografiçeskiy Oçerk*, Moskova, 1955, 400 str.
- (151) S. N. Matveyev, *Turtsiya: Asiatskiya Çast-Anatobiya, Fiziko-Geografiçeskoye Opiseniye*, Moskova ve Leningrad, 1946, 215 str.
- (152) P. M. Jukovskiy, *Zemledelçeskaya Turtsiya: Aziatskaya Çast-Anatoliya*, Moskova ve Leningrad, 1933, 908 str.
- (153) D. S. Zavriyev, *Ekonomika Sovremennoy Turtsii*, Tiflis, 1934, 193 str.
- (154) D. S. Zavriyev, *Vostoçnaya Anatoliya: Ekonomičeskiye Oçerki*, Tiflis, 1936, 315 str.
- (155) B. M. Danzig, *Ekonomika Turtsii*, Moskova, 1956, 273 str.
- (156) P. P. Moiseyev, *Agrarnıye Atnaşeniya f Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1960.

Zamanlarda Türk Köylüleri),¹⁵⁷ A. Şnurov (*Türk Proletaryası*),¹⁵⁸ Rozaliyev (*Türkiye'de Kapitalist Gelişmenin Özellikleri*),¹⁵⁹ *İkinci Cihan Savaşından Sonra Türk Endüstri Proletaryasının Durumu*,¹⁶⁰ *Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi*, R. P. Kornienko (*Türkiye'de İşçi Hareketi*),¹⁶¹ I. V. Alibekov (*Türkiye'de Hükümet Kapitalizmi*),¹⁶² V. P. Smirov (*Türkiye : Ekonomi ve Dış Ticaret*),¹⁶³ N. G. Kiryeyev (*Türk Dış Ticaretinde Ulusal ve Yabancı Sermaye*),¹⁶⁴ V. T. Veselov (*Çağdaş Türkiye'nin Ulaştırması*),¹⁶⁵ A. P. Baziyants (*Türkiye*).¹⁶⁶

-
- (157) A. D. Novıçev, **Krestyanstvo Turtsii f Nobeyşeye Vremya**, Moskova, 1959. Novıçev'in iki yayın daha: **Oçerki Ekonomik Turtsii do Mirovoy Vaynı**, Moskova ve Leningrad, 1937, 312 str.; **Ekonomika Turtsii f Period Mirovoy Vaynı**, Moskova ve Leningrad, 1935, 143 str.
- (158) A. Şnurov, **Turyetskiy Proletariat**, Moskova ve Leningrad, 1929, 88 str.
- (159) Yu. N. Rozaliyev, **Osobennosti Razvitiya Kapitalizma f Turtsil : 1923-1960 gg.**, Moskova, 1962.
- (160) Yu. N. Rozaliyev, **Oçerki Palajeniya Promışlennaya Proletariata Turtsii Posli Ftoroy Mirovoy Vaynı**, Moskova, 1956.
- (161) Dipnotu 135'e bak.
- (162) İ. V. Alibekov, **Gosudarstvennyy Kapitalizm Turtsii**, Moskova 1966.
- (163) V. P. Smirnov, **Turtsiya : Ekonomika i Vneşniyaya Torgovliya**, Moskova, 1956, 96 str.
- (164) N. G. Kiryeyev, **Natsionalnyy i İnostrannyy Kapital fo Vneşney Tor-koyle Turtsii**, Moskova, Nauka, 1968, 157 str.; Bazı öteki çalışmalar: «K İstorii Atnaşeniy Mejdu Turtsiyey i SŞA, «**Kratkiye Saabşeniya İnitututa Narodov Azii**, No. 30 (1961), str. 150-160; «Proval Kontsessii Çestera, «Sovyetkaya Vastakovedenya, No. 3 (1958), str. 122-125; «O Diyatelnosti f Turtsii Predprinyati s Uçastiyem İnostrannava Kapitala,» **Problemi Ekonomiki i İstorii Stran Blijnevo i Srednava Vostoka**, Moskova, Nauka, 1966, str. 103-116.
- (165) Vitaliy Terentiyeviç Vesilov'un Türkiye'nin ulaştırmasıyla ilgili bazı yayınları: «**Transport Sovremennoy Turtsii**, Moskova, 1969; «Vozduşniy Flot Turtsii,» **Blijniy i Siredniy Vostok : İstoriya i Ekonomika**, Moskova, 1967; «Targoviy Flot Turtsii,» **Problemi Ekonomiki i İstorii Stran Blijneva Srenava Vostoka**, Moskova, 1966.
- (166) A. P. Baziyants, **Turtsiya**, Moskova, Znaniye, 1962. Türkiye ile ilgili öteki çalışmalarından bazıları: «İz İstorii Tyurkologii f Lazarevsom İnitututa,» **Kratkiye Saabşeniya İnitututa Narodov Azii**, XXX (1961), str. 103-119; «Glava VII,» **Noveşaya İstoriya Turtsii**, Moskova, 1968; **Problemi Sovremennoy Turtsii**, Moskova, 1963, str. 19-57. Doğu çalışmalarıyla ilgili iki kitabı için bak: infra., dn. 11. Bir de: «Tretiy Mej-
dunarodniy i Perviy f Rassii : İz İstorii Mejdunarodnix Kongressov Vostokovedov,» **Problemi Vostokovedeniya**, No. 3 (1960), str. 202-203.

SONUÇLAR

Sovyetler Birliği'ndeki dil, tarih ve ekonomi alanlarındaki Türkoloji çalışmalarını bir arada herhalde ilk kez özetleyen bu araştırmadaki kaynaklar bu konudaki bütün yayınları, tabii, kapsamamaktadır. Eksiksiz bir bibliyografik çalışma ancak bir kitap konusu olabilir. Burada ise, ana kaynaklar, bazı seri yayınlara, belgesel çalışmalara ve kendi alanında en önde gelen araştırmalara yer verilmeğe çalışılmıştır.

İkinci olarak, sözü edilen kaynakların büyük çoğunluğu Rusça yayınlardır. Türk dili çalışmalarıyla ilgili bölümde bazı Orta Asya kaynaklarına da atıf yapılmışsa da, araştırmanın bütününde asıl Rusça kaynaklar gözönünde tutulmuştur. Oysa, örneğin, Azeri dilinde, Ukrayna dilinde, Gürcüce, Ermenice ya da Sovyetler Birliği'nde kullanılan öteki dillerde de sözünü etmeğe değer ve Türkiye'yi ilgilendiren yayınların varlığı bilinmektedir. Bunlardan Azerbeycan'da yapılan yayınların tam bir listesi ancak ayrı bir yazıya konu olabilir.

Üçüncü olarak, bu araştırmada Türk edebiyatıyla ilgili geniş bibliyografyaya yer verilmemiştir. Bunun nedeni bu alanın başlıbaşına ve ayrı bir inceleme isteyen bir konu oluşudur. Öte yandan, bütün bölge araştırmalarında olması gerektiği gibi, Türk dilinin ele alınışına da yer verilmiştir. Zaten, Rusya'da da Türkoloji çalışmaları önce dil incelemeleriyle başlamıştır. En geniş yayın da bu alandadır.

Dördüncü olarak, Sovyetler Birliği'nde modern Türkiye'ye karşı ilgi Ulusal Kurtuluş Savaşımızın hemen ilk yıllarında başlamıştır. Bu mücadeleyi tanımlamak ve yorumlamak isteyen yayınlara 1920'lerin hemen ilk yıllarında rastlanmaktadır. Bu konuya karşı ilgi bugün de devam etmektedir.

Beşinci olarak, Türk tarihi ve ekonomisiyle ilgili yayınlar da bir haylidir. Osmanlı feodalitesinin çeşitli yönleri araştırıldıktan başka, eski Türk belgelerinden Rusya, Doğu Avrupa ve Balkan halklarının tarihlerini aydınlatan göstergeler olarak faydalanılmağa çalışılmaktadır.

Altıncı olarak, daha ayrıntılı bir değerlendirme için belirli konuları ele alıp, bununla ilgili bibliyografyayı eksiksiz inceleme gereği vardır. Böyle bir bibliyografik çalışmalar serisinin ikinci adımı herhalde bu olmalıdır.